

Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur
Verschijnt vier maal per jaar.

Jaargang 8, nr. 3
september 1990

ISSN: 0168-8936

Uitgave

Stichting tot Behoud van Tilburgs Cultuurgoed
K.v.K. S 096029

Redactie/Vormgeving

Henk van Doremalen
Ronald Peeters

Stukken voor de redactie te zenden aan redactie-secretariaat
t.a.v.
Ronald Peeters
Montfortanenlaan 96
5042 CX Tilburg.

Abonnementen

Jaarabonnement
f 27,50
instellingen en bedrijven
f 32,50
Losse nummers
verkrijgbaar in de boekhandel.
Abonneren door overmaking op de rekening van de Stichting tot Behoud van Tilburgs Cultuurgoed,
Beeklaan 57,
5032 AB Tilburg.

Gironummer 5625554
AMRO-bank rek.nr.
42.81.63.343
onder vermelding van 'abonnement 1990'

Foto's

Frans van Ameijde (1990) en oude opnamen uit de fotocollectie van het Gemeentearchief Tilburg.
Omslagfoto's: Fragment uit aquarel van Jan de Beijer uit 1742 (part. coll. Tilburg). Foto Frans van Ameijde.
Beeld St. Dionysius boven middenportaal Heikese kerk. Foto Jan Brieffies.

Druk

Drukkerij Pabo Print b.v.
Tilburg

Voorwoord

Voor U ligt een historische schets van de parochie H. Dionysius, 't Heike te Tilburg en een beschrijving van het huidige kerkgebouw.

Het is bijzonder verheugend dat door de goede samenwerking tussen de gemeentearchivaris drs. G.Stejns, de kunsthistoricus drs. J. van Hest en de Stichting tot Behoud van Tilburgs Cultuurgoed deze uitgave als themanummer van het tijdschrift 'Tilburg' tot stand is gekomen. Het kerkbestuur van de parochie Binnenstad heeft daaraan graag zijn medewerking verleend.

Wie zich verdiept in de verschillende fasen van de geschiedenis, wordt geboeid door de bewogenheid van de gebeurtenissen. Het verleden gaat leven met de grote namen, de belangrijke verbindinglijnen, de beslissende invloeden. Van dat verleden getuigt in velerlei opzicht het huidige kerkgebouw. Het is duidelijk dat wij ons moeten inspannen om het voor de toekomst te behouden.

Achter die beschrijving van parochiegeschiedenis en kerkgebouw duikt de vraag op: hoe hebben de mensen op deze plek door de eeuwen heen hun geloof beleefd? Wat heeft hun de kracht gegeven om dat geloof te bewaren en door te geven?

Die vraag houdt voor ons een opdracht in. Ook wij zullen op de plaats waar wij staan het geloof moeten bewaren en opnieuw tot leven moeten brengen: in ons zelf allereerst. Van daaruit zal het moeten spreken tot hen die na ons komen.

Moge deze publicatie er toe bijdragen dat de kerk van 't Heike en de parochie Binnenstad ook in de volgende eeuw deel uitmaken van een bloeiende gemeenschap die haar kracht vindt in het geloof van de voorouders.

Drs. A.J.J.Ooms,

voorzitter van het kerkbestuur van de parochie Binnenstad en pastor van de kerk van de Heilige Dionysius, 't Heike

Inhoud

De kerk van het Heike

<i>De geschiedenis van de parochie Tilburg 't Heike</i> G.J.W. Stejns	64
Het ontstaan van de parochie Tilburg	64
De parochie Tilburg tot 1648	65
De oude Grote of Torenkirk	67
De parochie Tilburg na 1648	70
De parochie van 't Heike na 1797	72
<i>Gids voor het gebouw en de inventaris van de Sint Dionysiuskerk, 't Heike te Tilburg</i> Joost van Hest	77
<i>De huidige kerk van 't Heike</i> Joost van Hest	81
Het gebouw	81
De inventaris	83

Gids voor het gebouw en de inventaris van de Sint Dionysiuskerk, 't Heike te Tilburg*

*Met uitzondering van opgeborgene voorwerpen.

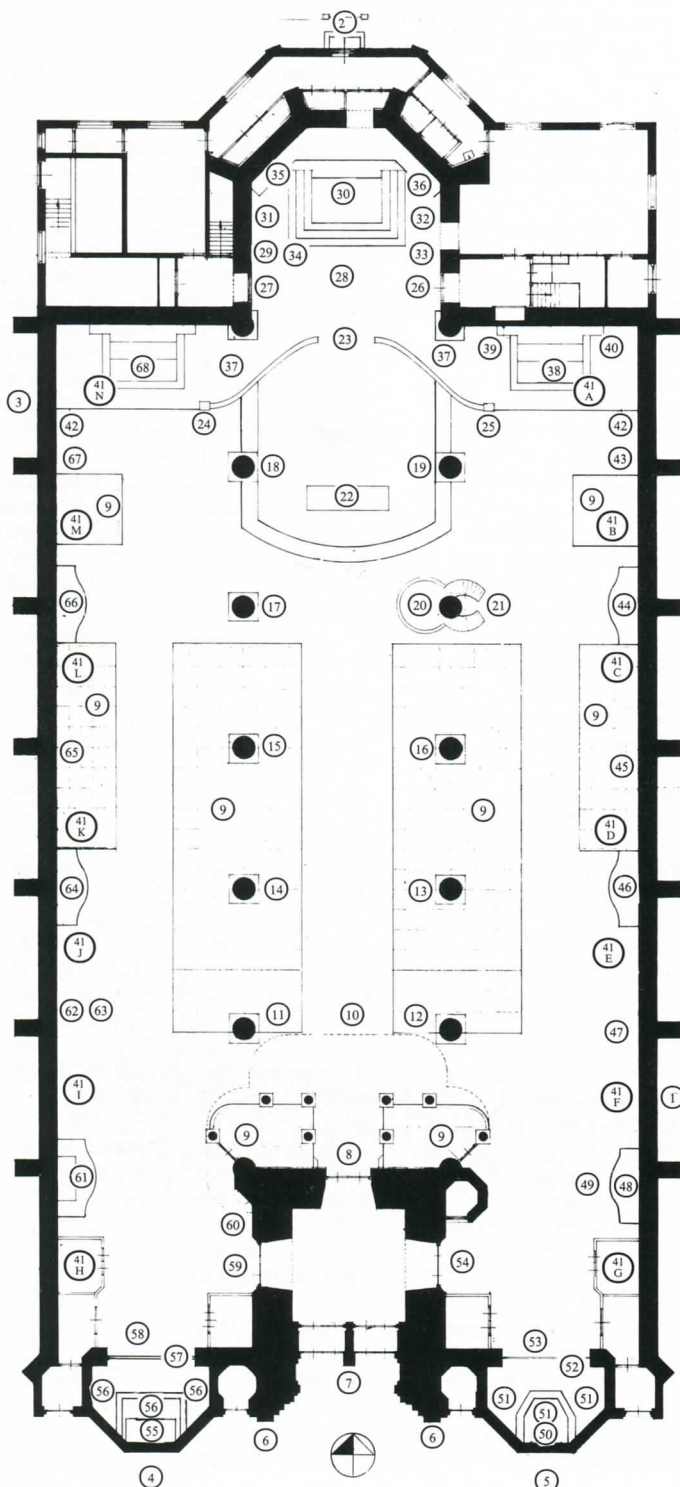
Het huidige kerkgebouw dateert van 1826-1829. Het is een z.g. waterstaatskerk (gebouwd onder toezicht van het ministerie van Waterstaat) in neoclassicistische stijl naar een ontwerp van Justinus Backx en Willem Frederik Conrad. Die stijl is vooral te zien in het interieur: zuilen met Ionische kapitelen en de kroonlijst langs de wanden.

De voorgevel is in 1894-1895 toegevoegd. Het neogotische ontwerp is van C.F. van Hoof. De kenmerkende motieven zijn o.a. pinakels, spitsbogen en driepassen. Bij deze verbouwing werd de toren (het enige bewaard gebleven on-

derdeel van de vroegere kerk) opnieuw omanteld. De oorspronkelijke geleding en de vorm van de torenspits bleven daarbij voor een groot gedeelte gehandhaafd.

Lijst van inventarisstukken en andere objecten, zowel in als buiten de kerk.

N.B. Na de vermelding van het object volgen: de naam van de maker [1], de herkomst en het jaartal [2], en bijzonderheden [3]. Het jaartal verwijst naar de vervaardiging en eventuele schenking.

1. **Beeld mgr. Joannes Zwijsen.** [1] Toon Dupuis, Antwerpen/'s-Gravenhage (gesigneerd op sokkel). [2] Resultaat van een in 1926 uitgeschreven prijsvraag b.g.v. het vijftigste sterfjaar van Zwijsen; 1933. [3] Mgr. Zwijsen was de eerste wereldgeestelijke van 't Heike. Hij speelde een grote rol bij de katholieke emancipatie. Zo ook de vier personen die op reliëfs het beeld flankeren (v.l.n.r.): J. Smits, J.B. van Son, J.L.A. Luyben en J.A. Mutsaers. Oorspronkelijk stond het monument voor het Paleis-Raadhuis.

2. **Eerste steen.** [1] Onbekend. [2] Gelegd b.g.v. de bouw van de kerk; 1827. [3] De tekst luidt (vertaald): *De eerwaarde heer E. Duchamps, herder van deze parochie, heeft op 31 augustus 1827 de eerste steen van deze herbouwde kerk geplaatst in het bijzijn van de regenten van deze kerk, de heren P.Brouwers, J.F. Suijs, G. Bogaers, W.A. Dams.*

3. **Beeld 'Driekoningen-zingen'.** [1] Jacques Kreijkamp, Tilburg. [2] In opdracht van het gemeentebestuur vervaardigd; 1961. [3] Het beeld herinnert aan het jaarlijkse Driekoningen-zingen en de vroegere Driekoningensstoet die op 6 januari door Tilburg trok.

4. **Beeld H. Hart.** [1] Henricus van Tielraden, Tilburg. [2] Schenking A. de B. (Arnoldus de Beer?); 1897. [3] Het beeld toont de gebruikelijke weergave van Christus als het 'H. Hart': met de linkerhand op zijn hart wijzende en de rechterhand in zegensgebbaar.

5. **Beeld O.L.Vrouw van het H. Hart.** [1] Henricus van Tielraden, Tilburg. [2] schenking A.de B. (Arnoldus de Beer?); 1897. [3] Als tegenhanger van Christus' H. Hart geldt het H. Hart van Maria, doorstoken vanwege de smarten die zij leed.

6. **Beelden engelen.** [1] Firma Janssen & Co., Tilburg (gesigneerd op sokkel). [2] Schenking E.W. (Elisabeth Wouters?) en C.v.T. (Cato van Tulder?); 1895. [3] De engelen dragen banderollen met de tekst (vertaald): *Huis van God* (l.) en *Huis van Gebed* (r.).

7. **Beeld H. Dionysius.** [1] Henricus van Tielraden, Tilburg. [2] Schenking E.W. (Elisabeth Wouters?) en C.v.T. (Cato van Tulder?); 1895. [3] De kerkpatroon van 't Heike houdt in zijn linkerhand een schild met een afbeelding van zijn hoofd. Dit verwijst naar zijn afgehouden hoofd, waarmee hij na zijn onthoofding naar de plek liep waar hij begraven wilde worden. Twee engelen dragen een baldakijn boven het beeld.

8. **Orgel.** [1] Pieter van Peteghem, Gent. [2] Afkomstig van het klooster Roosendaal bij Mechelen; 1776. [3] In 1803 aangekocht en opgesteld in de schuurkerk. In 1829 overgebracht naar de huidige kerk. Door uitbreiding in 1918 werd het opgenomen in een bredere façade. Het oxaal waarop het staat, wordt gedragen door acht Ionische zuilen.

9. **Banken.** [1] C.F. van Hoof, Tilburg (ontwerp); H. te Riele, Roermond (uitvoering?). [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; ca. 1900. [3] Alle banken zijn in neorenaissancestijl. Hetzelfde geldt voor de wandbetimmering achter de banken onder het oxaal. De bovenlichten van de toegangsdeuren

aldaar hebben Jugendstilmotieven. Van Hoof is ook de architect van de voorgevel.

10. **Wijwatervat.** [1] Leander Petit, Tilburg. [2] Schenking Eugenia Suijs b.g.v. haar huwelijk; 1873. [3] Eenvoudige kelkachtige vorm geïnspireerd op voorbeelden uit Renaissance en Barok.

11. **Beeld H. Cornelius.** [1] Hendrik van der Geld, Den Bosch (gesigneerd op sokkel; de console, evenals bij de overige beelden tegen de zuilen, is van Wilhelmus van Iersel). [2] Schenking Elisabeth Wouters; 1878. [3] Paus Cornelius draagt de tiara en het pausenkruis. De hoorn (in het Latijn: cornu) verwijst naar zijn naam en het feit dat hij patroon is van het gehoornde vee.

12. **Beeld H. Ludgerus.** [1] Theodor Stracké, Bocholt. [2] Schenking van dr. Joseph Giese; 1878. [3] Als eerste bisschop van Münster draagt hij een kerkmodel. De gans verwijst naar zijn wonderbaarlijke verjaging van schadelijke wilde ganzen. De schenker was vicaris-generaal van Münster en vond na zijn uitwijken vanwege de anti-katholieke Kulturkampf onderdak op 't Heike.

13. **Beeld H. Dymphna of Cecilia.** [1] Onbekend. [2] Onbekend; ca. 1877-1880. [3] De bijbehorende attributen zijn twee zwaarden waarvan er een gebroken is voorgesteld.

14. **Beeld H. Johannes de Doper.** [1] Jean A. Oor, Roermond. [2] Schenking Arnoldus, Helena, Maria en Anna Pollet; 1879. [3] Boeteprediker in kameelharen kleed. Met de rechterhand wijst hij op de komst van Christus, in de linkerhand draagt hij de doopschepel.

15. **Beeld H. Dionysius.** [1] Duits atelier (Mönchen-Gladbach?). [2] Schenking notaris A.H.J.W. Martens; 1877. [3] De heilige is afgebeeld met het afgehouden hoofd in de hand (vergelijk nr.7).

16. **Beeld H. Ignatius van Loyola.** [1] Hendrik van der Geld, Den Bosch. [2] Schenking weduwe Ignatius Wouters b.g.v. priesterwijding zoon; 1879. [3] Stichter van de Sociëteit van Jezus (Jezuïeten). In zijn linkerhand heeft hij het regelboek van de orde.

17. **Beeld H. Franciscus Xaverius.** [1] Hendrik van der Geld, Den Bosch. [2] Schenking Theodor Sträter; 1880. [3] Jezuïetenheilige die missioneerde in Indië en Japan. Het crucifix in zijn linkerhand verwijst naar het missiонерwerk.

18. **Beeld H. Barbara.** [1] Jean A. Oor, Roermond. [2] Schenking Elisabeth Wouters; 1878. [3] Martelares die door haar heidense vader opgesloten werd in een toren, vandaar het torentje als attribuut. De drie raampjes daarin verwijzen naar haar eer aan de H. Drieëenheid. De kelk op het evangelieboek verbeeldt haar patronaat van een zalige (voorbereide) dood: verwijzing naar de Sacramenten der Stervenden.

19. **Beeld H. Johannes de Evangelist.** [1] Duits atelier (Mönchen-Gladbach?). [2] Schenking Elisabeth Wouters; 1877. [3] Eén van de vier evangelisten, voorgesteld met zijn symbool: de adelaar.

20. **Preekstoel.** [1] Jan Baptist van Hool en P. Dieltjes, Antwerpen/Grobbendonck (?). [2] Waarschijnlijk in opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; ca. 1829. [3] Op het klankbord verbeelding van het Oude Testament (staf van Aäron, wetstafelen), Nieuwe Testament (evangelieboek, kruis), geloofsstrijd (helm) en goddelijke wijsheid (vuurpot). Het rugbeschoot draagt de Arma Christi. Op de kuip: reliëfs van de Verlosser en de vier evangelisten. Het meubel is in neobarokke stijl.

21. **Beeld H. Thomas van Aquino.** [1] F.J.L. Carlier. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd als onderdeel van de preekstoel; 1829. [3] Kerkleeraar uit de dominicaner orde. In zijn linkerhand de 'Summa theologiae': zijn belangrijkste geschrift. De zon op zijn borst verbeeldt de verlichtende wijsheid. Met de voeten vertrappt hij een mijter en kroon: het afzien van geestelijke en wereldlijke waardigheden. Oorspronkelijk stond het beeld onder de kuip van de preekstoel.

22. **Altaartafel.** [1] J.A. Raaijmakers, Tilburg (ontwerp); Gebr. Wijnen, Valkenswaard (uitvoering). [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; ca. 1968. [3] Als gevolg van de veranderde liturgische opvattingen na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) werd een nieuw, tweede priesterkoor ontworpen, waarop deze altaartafel geplaatst werd.

23. **Communiebank.** [1] Jan Baptist van Hool en P. Dieltjes, Antwerpen/Grobbendonck (?). [2] Waarschijnlijk in opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; ca. 1829. [3] Neobarok meubel met loofwerk bestaande uit acanthusbladeren, korenaren, druivenranken en maïskolven. Hiertussen reliëfs: (v.l.n.r.) Ark van het Verbond met de cherubs, de pelikaan met jongen, het apocalyptisch lam op het boek, de tafel met de toonbroden. De putti verbeelden zes van de zeven Werken van Barmhartigheid: (v.l.n.r.) hongerigen spijzen, dorstigen laven, naakten kleden, zieken bezoeken, gevangenen bevrijden, doden begraven. Het zevende Werk, vreemdelingen herbergen, is afgebeeld op de verwijderde middendeurtjes.

24. **Beeld H. Augustinus.** [1] Frans J.P. Donkers, Den Bosch (gesigneerd op sokkel). [2] Afkomstig van biechtstoel (tegenwoordig in de Sint Pieterskerk te Oirschot); 1851 (gedateerd op sokkel). [3] Een van de vier Latijnse kerkvaders. Het boek met het opschrift *De gratia* verwijst naar zijn 'De gratia Christi et de peccato originali' (Over de genade van Christus en de erfzonde), hetgeen samenhangt met de oorspronkelijke standplaats. De heilige is weergegeven in de standbeeldenpose.

25. **Beeld H. Johannes de Doper.** [1] Frans J.P. Donkers, Den Bosch (gesigneerd op sokkel). [2] Afkomstig van biechtstoel; 1851 (gedateerd op sokkel). [3] De boeteprediker heeft een kruis met vaan als verwijzing naar Christus. Zijn pose grijpt terug op de Griekse en Romeinse voorbeelden die centraal stonden in het 19e-eeuwse kunstonderwijs.

26. **Beeld H. Anna.** [1] Gebr. Jan Baptist en Pieter Jozef de Cuyper, Antwerpen. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1840. [3] Neobarok beeld van de moeder van Maria, voorgesteld met haar dochter.

27. **Beeld H. Franciscus van Sales.** [1] Gebr. Jan Baptist en Pieter Jozef de Cuyper, Antwerpen. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1840. [3] Bisschop van Genève en medestichter van de congregatie van de Zusters der Visitatie. Het brandende hart is een teken van zijn liefde voor God en de naaste.

28. **Godslamp.** [1] L. Pronk, Den Bosch. [2] Schenking geestelijke J. Wouters; 1893. [3] Neobarok, met voorstellingen van de H.H. Gertrudis, Franciscus van Sales en Johannes de Doper.

29. **Schilderij Kruisiging van Sint Petrus naar Caravaggio.** [1] Onbekend. [2] Schenking Thomas J. van Dooren in 1829; onbekend. [3] De zijdefabrikant Van Dooren had dit schilderij in zijn bezit gekregen bij de aankoop van een bisschoppelijk paleis met inventaris te Parijs tijdens de Franse Revolutie. Oorspronkelijk werd het op een van de vroegere zijtaltaren geplaatst.

30. **Hoogaltaar.** [1] Willem Kerricx, Antwerpen. [2] Afkomstig uit de Sint Jacobskerk te Antwerpen; 1699-1700. [3] Het barokke altaar werd in 1821 aangekocht en in 1828 opgesteld. Voordat het zijn zwerftocht begon, stond het in de verdwenen, Antwerpse Sint Walburgis- of Burchtkerk. Bovenin is een sculptuur van God de Vader met de H. Geestduif en engelen. Tussen de zuilen een schilderstuk van de Ontvoering van de H. Dionysius en zijn gezellen, door de Antwerpenaar Jean Anthony uit 1901 (gesigneerd en gedateerd). De letters boven het schilderij: D.O.M., staan voor 'Deo Optimo Maximo' (= aan de Allerhoogste God). Het benedendeel dateert van ca. 1900. Altaartafel, tabernakel, expositietroon en kaarsenbanken vervingen de toen aanwezige onderdelen. De poortjes werden als een nieuw element toegevoegd. Hierbovenop werden de reeds bestaande reliëfschrijven van de H. Damianus en de H. Laurentius (Lambertus van Rijswijk, Antwerpen 1883 en 1886, geschenk van pastoor Joannes van der Lee) en beelden geplaatst. De vermoedelijke maker van de nieuwe onderdelen is Jean A. Oor uit Roermond. Het altaarcrucifix boven het tabernakel draagt een barok corpus in de traditie van de Vlaamse beeldsnijdersfamilie Duquesnoy uit de zeventiende eeuw. Het reliëf op de altaartafel stelt de Emmausgangers voor.

31. **Beeld H. Petrus.** [1] Gebr. Jan Baptist en Pieter Jozef de Cuyper, Antwerpen. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1840. [3] Petrus is voorgesteld met de sleutels (primaatschap van de Kerk als heilbrenger). De opgerichte arm is een van de kenmerkende motieven van de neobarok.

32. **Beeld H. Paulus.** [1] Gebr. Jan Baptist en Pieter Jozef de Cuyper, Antwerpen. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1840. [3] Paulus toont het boek als symbool van zijn brieven. Het zwaard wijst op zijn martelaarschap (onthoofding).

33. **Raam H. Hart.** [1] Onbekend. [2] Schenking notaris P. Maas; 1928. [3] Voorgesteld is: de verschijning van Jezus' H. Hart aan de Visitatiezuster Margaretha Maria Alacocque. De tekst luidt (vertaald): *Hart van Jezus, vol goedheid en liefde.*

34. **Raam H. Michael.** [1] Onbekend. [2] Schenking notaris P. Maas; 1928. [3] De aartsengel Michael is zoals gebruikelijk weergegeven terwijl hij de draak (het kwade) verslaat.

35. **Raam H. Elisabeth van Thüringen.** [1] Jean Baptist Capronnier, Brussel. [2] Schenking Petrus Bogaers als dank voor hulp van de pastoor bij ziekbed van zijn vader Vincentius Bogaers; 1878. [3] De begeleidende bedelaar en de in rozen veranderde broden duiden op de liefdadigheid van de heilige. De decoratieve motieven zijn neogotisch.

36. **Raam H. Vincentius à Paulo.** [1] Jean Baptist Capronnier, Brussel. [2] Schenking Petrus Bogaers (als 35); 1878. [3] Te zamen met Elisabeth is Vincentius de patroon van de katholieke liefdadigheidsverenigingen. Hij is voorgesteld met twee weeskinderen.

37. **Lichtkronen.** [1] Lambertus van Rijswijk, Antwerpen. [2] Eén exemplaar geschonken door Arnoldus de Beer en zijn broers, het andere door de kinderen van Arnoldus; resp. 1858 en 1880. [3] De weelderige decoratie is typerend voor de neobarok. Oorspronkelijk waren het kaarsenkronen, die in het middenschip hingen.

38. **H. Hartaltaar.** [1] Onbekend. [2] Schenking Magdalena Bogaers b.g.v. haar intrede in Orde van het H. Hart; 1869. [3] Door de zuilen, kroonlijsten en strakke geleding is het een voorbeeld van het neoclassicisme. Het H. Hartbeeld is echter neogotisch. De twee reliekschrijnen (Lambertus van Rijswijk, Antwerpen 1883) zijn een geschenk van Theodor Sträter b.g.v. de Eerste Communie van zijn dochter Agnes.

39. **Beeld H. Jozef.** [1] Jan Baptist (Johannes Jozefus) Peeters, Antwerpen (?). [2] Waarschijnlijk in opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1839 (?). [3] De neobarokke stijl van dit beeld (en het hiernavolgende) doet een oudere datum vermoeden dan het altaar waarop het staat. De voedstervader van Jezus is afgebeeld met het Christuskind op de arm.

40. **Beeld H. Antonius van Padua.** [1] Jan Baptist (Johannes Jozefus) Peeters, Antwerpen (?). [2] Waarschijnlijk in opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1839 (?). [3] Antonius is een van de belangrijkste franciscaner heiligen. De weergave met het Christuskind behoort tot zijn gebruikelijke iconografie.

41 (A t/m N). **Ramen Rozenkransgeheimen.** [1] Firma F. Nicolas & Zonen, Roermond (signering en datering aanwezig, behalve bij F, G, H, I). [2] Schenkingen vanuit parochie; 1903-1923. [3] De veertien ramen verbeelden de vijf Blijde, vijf Droevige en vier Glorievolle Geheimen van het Rozenkransgebed. Het vijftiende Geheim is zichtbaar in het Maria-altaar (nr.68). De decoratieve details grijpen terug op de Renaissance. Het maaswerk (raamgeleding) is neogotisch.

A. **Boodschap van de engel Gabriël aan Maria.** In 1905 gemaakt, blijkens het opschrift b.g.v. het gouden jubileum (1854-1904) van het dogma van de Onbevleete Ontvangenis van Maria. De heiligen links en rechts zijn Jozachim en Anna, de ouders van Maria.

B. **Bezoek van Maria aan haar nicht Elisabeth.** Raam uit 1908. Het opschrift geeft aan dat het gouden priesterfeest van paus Pius X de aanleiding was.

C. **Geboorte van Christus.** Dit raam is in 1910 vervaardigd. Opschrift: *ter viering zestig jaren bestaan der congregatie.* Dit is waarschijnlijk de Mariacongregatie, een parochiële vereniging.

D. **Opdracht van Christus in de tempel.** Raam uit 1913. De Latijnse tekst, die betrekking heeft op de voorstelling, luidt (vertaald): *Elk mannelijk wezen de schoot openend zal heilig aan de Heer genoemd worden.* Beneden de twee wapenschilden van de schenkers.

E. **Wedervondst van Christus in de tempel.** Dit raam stamt uit 1918. Ook hier het wapenschild van de schenker.

F. **Christus in de Hof van Olijven.** Zoals blijkt uit het opschrift is dit raam met het eerste Droevige Geheim, geschonken b.g.v. een gebeurtenis op 20 oktober 1918. Aan weerskanten twee wapens met ineengestremde initialen. De twee heiligenfiguren bovenin zijn: de Mater Dolorosa (l.) en Sint Antonius van Padua (r.).

G. **Geseling van Christus.** In het bovendeel zijn David (l.) en Jesaja (r.) afgebeeld. De tekstaanduidingen op hun banderollen (Psalm XXI, 17 en Jesaja 1, 6) verwijzen naar geselingsprofetieën. Beneden twee wapenschilden met geselsymbolen, waartussen de tekst (vertaald): *En zij geselden Hem, Johannes XIX,1.*

H. **Bespotting van Christus.** Raam van de familie Eras (vertaald opschrift): *Gij waart voor ons Heer een redding en bescherming, 27 september.* De vermelde jaartallen, 1898 en 1923, duiden op een zilveren huwelijksfeest. Bovenin: Sint Petrus (l.) en Sint Johanna de Chantal (r.).

I. **Kruisdraging.** De twee begeleidende heiligenfiguren zijn Bernardus van Clairvaux (l.) en Sint Agnes (r.). Boven de van bloempjes en grassprietten voorziene onderrand de wapenschilden der schenkers.

J. **Kruisdood.** Door de twee afzonderlijke benedenscènes, Extase van de H. Theresia van Avila en Vondst van het kruis door Sint Helena, wijkt het raam af van de overige vensters. In 1916 geschonken door de familie Strick zoals blijkt uit datering en opschrift. De tekst op de banderol van Theresia luidt vertaald: *Heer, of lijden, of sterven.*

K. **Verrijzenis.** Het vertaalde opschrift vermeldt: *Toen ik leefde regeerde ik het huis Gods, nu ik dood ben aanschouw ik de poort des hemels.* Te zamen met de jaartallen, 1906 en 1915, duidt dit waarschijnlijk op een herdenkingsraam voor een overleden kerkmeester.

L. **Hemelvaart van Christus.** Blijkens het opschrift geschonken uit dankbaarheid. Het raam dateert van 1910.

M. **Pinksteren.** Datering en tekst geven aan dat het raam in 1906 b.g.v. een zilveren huwe-

lijk vervaardigd werd.

N. **Hemelvaart van Maria.** Het raam herdenkt het gouden jubileum van de H. Familiecongregatie (een parochiële vereniging) in 1903, zie opschrift en jaartallen.

42. **Kruiswegstaties.** [1] Jean Anthony, Antwerpen (signering op eerste statie. De overige dragen een monogram). [2] Schenking parochie b.g.v. veertigjarig jubileum pastoor Joannes van der Lee; 1890-1898. [3] De veertien staties met de kruisweg van Christus (begin bij het Maria-altaar, einde bij het H. Hartaltaar) zijn in een historiserende trant geschilderd, die terugrijpt op de Vlaamse Primitieven uit de vijftiende eeuw.

43. **Beeldengroep H. Elisabeth van Thüringen.** [1] Jean A. Oor, Roermond (gesigneerd op sokkel). [2] Schenking Elisabeth Wouters; 1880. [3] Links een engel die Elisabeth de doornenkroon van het lijden aanbiedt. Rechts haar zontje met de wereldlijke kroon waarvan zij afstand deed door de vlucht voor haar zwager. De voorstelling wijkt af van de gebruikelijke iconografie (zie nr.35).

44. **Biechtstoel.** [1] J. Walraven (plaats?) of J. Beuijssen, Boxmeer. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1832 of 1837. [3] Evenals bij de andere biechtstoelen grijpt de stijl terug op de Vlaamse Laatbarok. Het bekronende beeld (waarschijnlijk door een ander; dit geldt ook voor de overige biechtstoelen) toont Sint Petrus vanwege zijn berouw na de verloochening van Christus.

45. **Beeld Sint Vincentius à Paulo.** [1] H. Peeters (waarschijnlijk Hendrik Peeters-Divoort, Turnhout). [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1840. [3] Vincentius draagt een weeskind als teken van zijn liefdadigheid (vergelijk nr.36).

46. **Biechtstoel.** [1] J. Walraven of J. Beuijssen, Boxmeer. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1832 of 1837. [3] Zie nr.44. De voorgestelde heilige is Maria Egyptica. In haar kameelharen kleed leefde zij in de Egyptische woestijn als boetelinge.

47. **Gedenkplaat Joannes Zwijzen.**

[1] Onbekend.

[2] Schenking parochie; 1878.

[3] De vertaalde tekst luidt:

Ter vrome herinnering aan de Roemrijke en Eerbiedwaardige Heer Joannes Zwijzen, geboren in Driel de 28e augustus 1794. Van Pastoor werd hij Vicarius Apostolicus van 's-Hertogenbosch en werd in zijn eigen kerk tot titulair-bisschop van Gerra gewijd. En toen gelukkig de hiërarchie hersteld werd, werd hij de eerste aartsbisschop van Utrecht en daarna aartsbisschop-bisschop van 's-Hertogenbosch. Deze hogepriester stierf hoogbejaard, rijk aan deugden en groots in daden op de 16e oktober 1877 in 's-Hertogenbosch. De parochianen hebben deze gedachtenissteen geplaatst in 1878. Zij hebben steeds met liefde en toewijding hun goede herder gevolgd, die de glans van deze parochie zeer sterk heeft vermeerderd door de stichting van de Congregaties van Liefde onder de bescherming van de goddelijke Moeder van Barmhartigheid. Boven de tekst het wapen van Zwijzen, eronder dat van Tilburg. (Zie ook nr.1).

48. **Biechtstoel.** [1] Waarschijnlijk J. Walraven of J. Beuijssen, Boxmeer. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1851. [3] Het bekronende beeld van Johannes de Doper door Frans Donkers staat tegenwoordig op de communiebank (zie nr.25).

49. **Schilderij Christus in gebed.** [1] R. Eikendolf (plaats?). [2] Schenking dames Van Hoof ca. 1970; 1817. [3] De tamelijk sentimentele voorstelling plaatst het werk binnen de Romantische School.

50. **Doopvont.** [1] August Bertau, Antwerpen. [2] Schenking parochie b.g.v. het vijftienvigjarig jubileum van pastoor Joannes van der Lee; 1874. [3] De vertaalde tekst op de kuip vermeldt: *Aan de jubilerende priester en beminde herder, met hartelijke genegenheid, de dankbare gelovigen.* Deze tekst is tegelijkertijd een chronogram: de grote letters geven als Romeinse cijfers het jaartal van de schenking. De doopvont is een voorbeeld van eclecticisme doordat allerlei stijlelementen naar eigen fantasie bijeengevoegd zijn. In het bekronende tempeltje is de Doop van Dionysius de Areopagiet door Sint Paulus voorgesteld. De vertaalde tekst op de kroonlijst is een gedeelte uit de Handelingen der Apostelen (XVII, 23): *Wat gij vereert zonder het te kennen, dat verkondig ik u.* Op het tempeltje staat Johannes de Doper.

51. **Ramen doopkapel.** [1] Firma F. Nicolas & Zonen, Roermond (signering op middenraam). [2] Schenking L. Donders en Truda Wouters; 1902. [3] Voorgesteld zijn: (v.l.n.r.) de Besnijdenis des Heren, de Doop van Christus in de Jordaan en de Doop van Aengelbertus door Sint Willibrord. De linkerscène is een oudtestamentische voorafbeelding van de christelijke doop op het rechterraam. Het middenraam toont het keerpunt tussen het Oude en Nieuwe Testament. Ook bij deze ramen is neorenaissance-decoratie te zien.

52. **Beeld O.L.Vrouw van Lourdes.** [1] Hendrik van der Geld, Den Bosch. [2] Schenking Helena en Maria Pollet, Cath. van Tulder e.a.; 1885. [3] Vervaardigd t.b.v. de meisjesafdeling van de Mariacongregatie.

53. **Hekwerk.** [1] C. Merkelbach, Oisterwijk (gesigneerd bij klink). [2] Waarschijnlijk in opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; ca. 1895. [3] Het hekwerk toont een harmonisch samengaan van neogotische en Jugendstilmotieven.

54. **Schilderij Maria-tenhemelopneming naar Rubens.** [1] C. van de Keiven (gesigneerd). [2] Schenking Thomas J. van Dooren in 1829; 1719 of 1749 (onduidelijk gedateerd). [3] Het schilderij is op dezelfde wijze in het bezit van Van Dooren gekomen als het doek met Sint Petrus (nr. 29). Ook dit werk stond aanvankelijk op één van de twee vroegere zijaltaren.

55. **Altaar Allerzielenkapel.** [1] J. Marijnen, Turnhout en Henricus van Tielraden, Tilburg (signering resp. op altaartafel en Calvariegroep). [2] Schenking Bernard en Trees Pollet; ca. 1897. [3] Nadat het oorspronkelijke ontwerp van Marijnen gedeeltelijk afgekeurd was, bleef zijn aandeel beperkt tot de altaartafel en maakte Van Tielraden de Calvariegroep. Het reliëf toont de zielen in het vagevuur. En-

gelen blussen met het bloed van Christus de vlammen. Op de wanden van de kapel staan de namen van overleden personen voor wie alhier missen gelezen werden.

56. **Ramen Allerzielenkapel.** [1] Firma F. Nicolas & Zonen, Roermond (signering op middenraam). [2] Schenking Elisabeth Wouters en (familie) Van Damme; 1902. [3] Voorgesteld zijn (v.l.n.r.): de Dood van Sint Jozef, Maria als middelares tussen de H. Drieëenheid en de gelovige zielen in het vagevuur, het Sterfbed van de H. Lidwina van Schiedam. Op het linkerraam is Christus lijfelijk aanwezig, op het rechterraam in de gedaante van de H. Hostie.

57. **Rouwbord Sint Sebastiaansgilde.** [1] Onbekend. [2] Waarschijnlijk in opdracht van het gilde vervaardigd; jaartal onbekend (na 1754). [3] Het bord in rococostijl (18e eeuw) wordt gebruikt bij de uitvaart van gildeleden. Centraal: Sint Sebastiaan. Daarnaast de wapens van Tilburg (l.) en de familie Van Hogendorp van Hofwegen (de heren van Tilburg en Goirle vanaf 1754). Het aangebrachte jaartal 1617 zou naar een herstelling van het gilde verwijzen.

58. **Hekwerk.** [1] C. Merkelbach, Oisterwijk (signering bij klink). [2] Waarschijnlijk in opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; ca. 1895. [3] Zie nr. 53.

59. **Beeld H. Norbertus.** [1] Onbekend. [2] Mogelijk in opdracht van het kerkbestuur vervaardigd voor de schuurkerk. Jaartal onbekend. [3] Stichter van de orde der Norbertijnen die vanaf 1232 tot 1832 de zielzorg op 't Heike in handen hadden. De (beschadigde) monstrans die Norbertus met de rechterhand vasthoudt, duidt op zijn strijd met de ketter Tanchelm over de aanwezigheid van Christus in het H. Sacrament. In de linkerhand een patriarchale kruis staf.

60. **Devotietafel H. Gemma Galgani.** [1] Onbekend. [2] Mogelijk in opdracht van het kerkbestuur vervaardigd. Jaartal onbekend. [3] De foto van de H. Gemma is geplaatst in een neogotische omlijsting.

61. **Devotietafel O.L.Vrouw van Altijdurende Bijstand.** [1] Onbekend. [2] Schenking Maria Klijsen (ikoon); 1892 (ikoon). [3] De ikoon zal pas ca. 1950 de huidige neobarokke omlijsting gekregen hebben, omdat rond die tijd de hier aanwezige biechtstoel naar Oirschot verplaatst werd (zie nr.24).

62. **Gedenkplaat Johan Bernard Brinkmann en Joseph Giese.** [1] Onbekend. [2] Geschenk van pastoor Joannes van der Lee; 1887. [3] Brinkmann en Giese, resp. bisschop en vicaris-generaal van Münster hadden in 1876-1877 op 't Heike een toevluchtsoord gevonden vanwege de Duitse Kulturkampf (zie ook nr.12).

63. **Schilderij Christus aan het kruis.** [1] Onbekend. [2] Onbekend; jaartal onbekend. [3] De Gekruisigde is voorgesteld in de trant van de Vlaamse barokschilder Anthony van Dijk.

64. **Biechtstoel.** [1] J. Walraven of J. Beuijssen, Boxmeer. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1832 of 1837. [3] De bekronende heilige is Johannes Nepomuk: bewaarder van het biechtgeheim, hetgeen hij met

de dood moest bekopen.

65. **Beeld O.L.Vrouw Onbevleete Ontvangenis** [1] Hendrik Peeters-Divoort, Turnhout (?) of Gebr. Jan Baptist en Pieter Jozef de Cuyper, Antwerpen (?). [2] Waarschijnlijk in opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1840 (?). [3] Maria is voorgesteld volgens de iconografie van de Onbevleete Ontvangenis, staande op de maan met de slang (duivel) onder haar voeten.

66. **Biechtstoel.** [1] J. Walraven of J. Beuijssen, Boxmeer. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1832 of 1837. [3] Het beeld stelt Christus voor als de Goede Herder.

67. **Beeldengroep H. Familie.** [1] Jean A. Oor, Roermond (signering en datering op sokkel). [2] Schenking H. Familiecongregatie b.g.v. zilveren jubileum; 1878. [3] De traditionele voorstellingswijze toont het Christuskind met zijn moeder Maria en zijn voedstervader Jozef.

68. **Maria-altaar.** [1] Lambertus Hezenmans, Den Bosch (ontwerp); Ludovicus Veneman, Den Bosch (uitvoering); Lambertus van Rijswijk, Antwerpen (koperwerk); Johannes Adrianus Goossens, Den Bosch (later weer verwijderd schilderwerk). [2] Schenking parochie; ca. 1876. [3] Het altaar heeft een tweeledige functie: eer aan Maria en voltooiing van de Rozenkranscyclus in de ramen (het beeld van de gekroonde Madonna is het vijftiende Geheim: de Kroning van Maria). Het centrale reliëf toont de Madonna met de Rozenkransheiligen Dominicus en Catharina van Siena. De vertaalde tekst op de banderol van de engelen hierboven geeft de beginregel van het weesgegroetgebed: *Wees gegroet Maria, vol van genade.* De twee zijreliëfs verbeelden de Aanbidding der Wijzen (l.) en Christus te midden van de schriftgeleerden (r.). De tekst bovenin luidt (vertaald): *Aan de Moeder Gods en onze Moeder.* De stijl van het altaar leunt aan tegen Renaissancevoorbeelden. Op de kandelaars zijn erenamen van Maria uit de Litanie van Loreto (de traditionele afsluiting van het Rozenkransgebed) verbeeld.

N.B. De volgende voorwerpen op wisselende plaatsen in de kerk:

69. **Staan Missiekruis.** [1] Onbekend. [2] In opdracht van het kerkbestuur vervaardigd; 1870. [3] Oorspronkelijk gebruikt bij de Missie-oefeningen: een retraite voor de gehele parochie ter versteviging van het geloofsleven.

70. **Beeld O.L.Vrouw Onbevleete Ontvangenis.** [1] Jan Custers, Eindhoven. [2] Mogelijk in opdracht van de Mariacongregatie vervaardigd; 1918. [3] Zoals gebruikelijk met de maansikkel, aureool van twaalf sterren, en een slang onder de voeten (vergelijk nr.65). Tamelijk ongewoon is de krans van rozen op het hoofd. Bestemd voor de meisjesafdeling van de Mariacongregatie (zie ook nr.52).

Joost van Hest, Tilburg, 1990

Uitgave Stichting tot Behoud van Tilburgs Cultuurgood. Overdruk uit 'Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur', jrg. 8, nr. 3, sept. 1990 (p.77-80).

De huidige kerk van 't Heike

Joost van Hest *

Het gebouw

De kerk van 't Heike zoals we die nu kennen, is tot stand gekomen in een tijd die van grote betekenis was voor het katholieke volksdeel. Na de periode van ruim twee eeuwen achterstelling trad er met de komst van de Fransen in 1795 een aanzienlijke verbetering in. De Fransen trachtten in geheel Europa de revolutionaire principes van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap te vestigen. In ons land, waar door de revolutionairgezinde Nederlanders de Bataafse Republiek gesticht was, waren in het vervolg protestanten en katholieken gelijkberechtigd. Dit leidde ertoe dat vele kerken die bij de Reformatie in protestantse handen gekomen waren, terugkwamen aan de katholieken.

Een belangrijke maatregel was het op 4 mei 1809 uitgevaardigde decreet van Lodewijk-Napoleon, koning van het Koninkrijk Holland, dat in 1806 als nieuwe staatkundige eenheid na de Bataafse Republiek gevormd was. Dit regelde de toewijzing van kerken aan de katholieken en de bouw van nieuwe protestantse kerken. Daarnaast werden voor de goede gang van zaken de ministeries van Rooms-Katholieke en Protestantse Eredienst in het leven geroepen (1808).

Nadat in 1813 een einde gekomen was aan de Franse tijd en in het daaropvolgende jaar het

Koninkrijk der Nederlanden gevormd werd, bleef de situatie gunstig. De restitutie (= teruggave) van kerken bleef doorgaan en bovendien kon een rijkssubsidie voor benodigde onderhouds- of restauratiewerkzaamheden verkregen worden. Vanwege de grote aanvraag tot herstel of nieuwbouw vaardigde koning Willem I op 16 augustus 1824 het Koninklijk Besluit uit dat tot 1868 de Nederlandse kerkenbouw zou regelen. Dit bepaalde dat een kerkbestuur toestemming moest vragen aan de koning bij herstel of nieuwbouw. De aanvraag diende vergezeld te gaan van een opgave van de kosten en de parochie-inkomsten. Daarnaast kon een verzoek tot rijkssubsidie ingediend worden. De gegevens werden bestudeerd door het ministerie van Rooms-Katholieke Eredienst, dat een financieel oordeel gaf. Doordat het gebruikelijk werd dat tevens de ontwerp-tekening en het bestek ingediend werden, raakte ook het ministerie van Waterstaat betrokken. Daar zaten namelijk de ingenieurs die een technisch oordeel konden geven. Bovendien konden zij zelf een ontwerp of bestek maken. Voorts kregen zij het toezicht bij de uiteindelijke verbouwing of nieuwbouw. Vanwege deze betrokkenheid hebben de tussen 1824 en 1868 gebouwde kerken de bijnaam waterstaatskerk.

De Heikese kerk is zo'n waterstaatskerk. Op 19 november 1821 werd door Willem I het besluit genomen dat het oude gebouw teruggegeven zou worden aan de katholieken. Uiterlijk 1 januari 1823 moest het door de protestanten verlaten zijn. Het zou echter tot 1829 duren voordat de schuurkerk definitief vervangen kon worden.

De reden hiervan was dat het teruggekregen gebouw in zeer slechte staat verkeerde en bovendien te klein geworden was. Sedert de Reformatie was de Tilburgse bevolking en daarmee het aantal parochianen sterk gegroeid. Ondanks de splitsing van de parochie in 1797 was hierdoor vergroting noodzakelijk, hetgeen alleen maar kon gebeuren door nieuwbouw. In de periode tussen 1822 en 1826 werd daarom een intensieve correspondentie gevoerd tussen pastoor Evermodus Duchamps en het Rijk.

In eerste instantie werd een belangrijk geschilpunt gevormd door de afkoop van de domeinenverplichting. De instantie der Domeinen was verantwoordelijk voor het on-

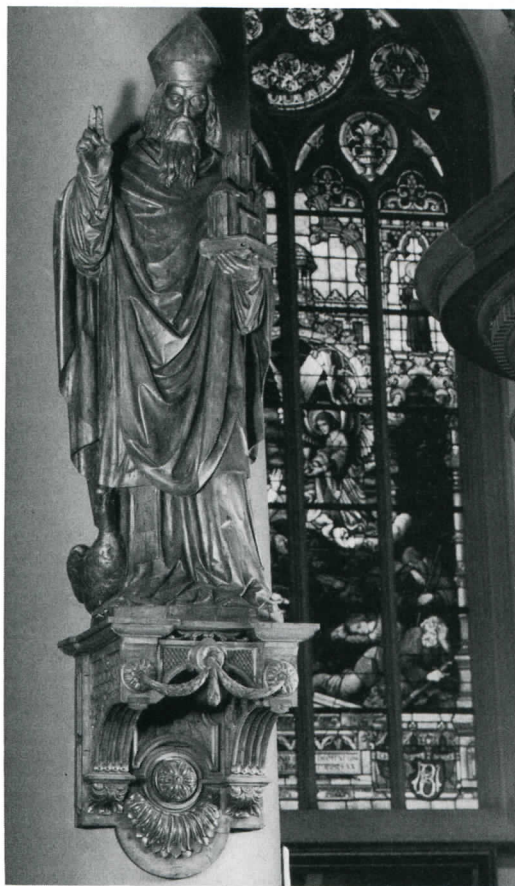
afb. 22 De waterstaatskerk voor de verbouwing van 1894-1895.

*) Drs. Joost van Hest studeerde kunstgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. In zijn afstudeerproject richtte hij zich op het neobarokke meubilair in de Sint-Lambertuskerk te Udenhout. Ook daarna bleef de 19e-eeuwse kerkelijke kunst zijn belangrijkste aandachtsveld.

derhoud van de kerkgebouwen. In het Tilburgse geval had zij deze plicht overgenomen van de abij van Tongerlo die in de Oostenrijkse tijd te maken had gekregen met de anti-katholieke maatregelen van keizer Jozef II en in de Franse tijd uiteindelijk opgeheven werd. Ondanks de inning van de tiendenbelasting - eveneens overgenomen van de abij - bleef zij echter in gebreke. Nu het vervallen kerkgebouw teruggegeven was aan de katholieken, wilden deze de domeinenplicht zo snel mogelijk doen afkopen en met het verkregen geld een nieuwe kerk bekostigen. Na veel wikken en wegen werd de totale afkoop op 1 april 1825 door de koning goedgekeurd.

Een ander probleem was: het Rijk te overtuigen van de noodzaak tot nieuwbouw. In een schrijven van het ministerie van Rooms-Katholieke Eredienst aan Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant werd bijvoorbeeld de vraag gesteld of de verzochte uitbreiding wel echt nodig was en of de gestelde kosten wel redelijk waren. Door de gemeente Tilburg wordt dan gewezen op het feit dat de katholieke bevolking toegenomen is, dat bovendien de belangrijkste Tilburgse fabrieken in de parochie 't Heike staan - sterke arbeidersconcentratie - en dat een straatweg aangelegd wordt door de parochie waardoor huisbouw en bevolking zullen toenemen. De berekende kosten worden eerder te weinig dan te veel genoemd. Door stadsarchitect Justinus Backx werd een begroting opgesteld.

afb. 23 H. Ludgerus, Theodor Stracké 1878. Op de achtergrond het raam met de voorstelling van Christus in de Hof van Olijven door de Firma F. Nicolas & Zonen uit 1918.

Uiteindelijk werd op 20 september 1826 de definitieve goedkeuring voor de nieuwbouw verkregen. Hierbij werd bepaald dat, zoals gebruikelijk, een en ander diende plaats te vinden onder toezicht van het ministerie van Waterstaat. De bekostiging kon afgezien van andere geldbronnen geschieden door een rijkssubsidie van ca. f 20.000.

Een openbare inschrijving voor aannemers resulteerde in de keuze voor Noach van der Waals. Hij nam het werk aan en kwam onder toezicht te staan van Waterstaat in de persoon van Justinus Backx. De laatste was ook diegene die tezamen met de waterstaatsingenieur Frederik Willem Conrad het ontwerp leverde (Backx ontwierp tevens de nieuwe protestantse kerk - aan de tegenwoordige Heuvelstraat - ; zijn zoon, Evermodus Backx, die een groot bewonderaar was van Evermodus Duchamps, werd de herstichter van de abij van Tongerlo).

Van het gebouw werd alles gesloopt, behalve de Kempisch-gotische toren. Deze toren, die in 1894-1895 een aantal ingrijpende wijzigingen zou ondergaan (zie hierna), was onderverdeeld in drie geledingen waarvan de onderste vrijwel ongedecoreerd waren. De tweede geleding werd aan iedere kant door drie lisenen onderverdeeld in blinde muurvlakken die aan de bovenzijde afgesloten werden door een lijst van in elkaar grijpende bogen. De derde geleding had aan iedere kant een onderverdeling door drie decoratieve contreforts. In de hierdoor ontstane spaarvelden bevonden zich de galmgaten: gekoppeld in een blinde nis. Een lijst van blinde bogen sloot de geleding aan boven- en onderzijde af. De torenspits was pyramidaal met een peervormige bekroning (bij de herbouw na de brand van 1595 - zie hierboven - is dit laatste element mogelijk als een vernieuwend onderdeel toegevoegd). Aan de zuidoosthoek van de toren was een octagonale traptoren.

Nadat op 31 augustus 1827 door pastoor Duchamps en zijn kerkmeesters de eerste steen gelegd was (oostzijde van de kerk), kwam een totaal nieuw gebouw tot stand in neoclassicistische stijl. Deze stijl, die op dat moment de meest gangbare was, heeft motieven die ontleend zijn aan de klassieke oudheid. Ze zijn hier vooral zichtbaar in het interieur: zuilen met Ionische kapitelen en de kroonlijst die de wanden scheidt van het gewelf. De ruimte zelf is een driebeukige hallenkerk met tongewelven en een polygonale absis met calot-overwelling. Het geheel werkt als een zaal die onderverdeeld wordt door een woud van zuilen. Vooral in de tijd van de neogotiek (zie hierna) zou door personen als Pierre

Cuypers en Jozef Alberdingk Thijm sterke kritiek geuit worden op dergelijke kerken met hun 'onechte' zuilen die voor een groot gedeelte uit stuc bestaan. Het exterieur is tamelijk eenvoudig, zoals bij de meeste waterstaatskerken. Zijwanden en achterzijde worden slechts geleed door rondboogvensters en steunberen (de decoratieve rand bij de goot is ca. 1894-1895 aangebracht). Op 29 oktober 1829 kon dit nieuwe godshuis in gebruik genomen worden (in 1843 werd het door Joannes Zwijsen ingewijd). Hierdoor rekende 't Heike definitief af met de periode van achterstelling.

Gedurende de 19e eeuw ontwikkelde zich bij de Nederlandse katholieken een sterk triomfalisme. Na 1853, toen de bisschoppelijke hiërarchie hersteld was en de katholieke positie geconsolideerd, uitte zich dit o.a. in de neogotiek: een stijl die teruggreep op de Middeleeuwen, bloeiperiode van het katholicisme bij uitstek. Op 't Heike kan die stijl teruggevonden worden in de façade die in 1894-1895 gebouwd werd. De Tilburgse architect C.F. van Hoof verving de vlakke voorgevel met zijn halfronde afsnijdingen aan de bovenhoeken, door een neogotische gevel met links en rechts een kapel. De oude gevel had drie eenvoudige toegangsdeuren, waarvan de twee buitenste aan de straatzijde een tochtportaal met tympaanbekroning hadden. De nieuwe kreeg eveneens drie deurpartijen, maar op een monumentaler wijze in overeenstemming met de neogotische stijl. Hiervan getuigt vooral het middenportaal, dat met zijn voussures en centrale trumeau geïnspireerd is op de Franse gotiek. Boven de trumeau werd een beeld geplaatst van de H. Dionysius, waarboven twee engelen een baldakijn dragen. De Tilburgse beeldhouwer Henricus van Tielraden is hiervan de verantwoordelijke maker. De neogotische aspecten komen verder o.a. tot uiting in de spitsboogvensters van de twee kapellen, de spitsboognissen op de gevelvelden en de pinakels als afsluiting van de muurhoeken. In nissen boven de kapellen werden een beeld van het H. Hart (links) en een van O.L.Vrouw van het H. Hart geplaatst (maker: Henricus van Tielraden). Bij de verbouwing werd de toren, die tot 1894 eigendom gebleven was van de gemeente (zie hierboven), opnieuw ommanteld en op de hoeken aan de westzijde voorzien van twee traptorentjes. Deze bevorderen een gelijkmatige overgang tussen de zijdelen van de gevel en de toren. De tweede geleding kreeg in de spaarvlakken twee lancetvensters. De indeling van de bovenste geleding bleef gelijk. Zo ook de torenspits, met uitzondering van de toevoeging aan iedere zijde van een nieuw uurwerk met neogotische omlijsting (oorspronkelijk was het uurwerk

tegen de torenwand geplaatst).

De inventaris

Evenals het gebouw geeft de inventaris een overzicht van opeenvolgende artistieke ontwikkelingen. Deze zijn typerend voor de Brabantse geschiedenis op het gebied van de kerkelijke kunst.

Toen de nieuwe kerk gebouwd werd, bestond er in Brabant nagenoeg geen artistieke traditie meer. Na de Middeleeuwen was de katholieke kerk als voornaamste opdrachtgever de schuilkerkenperiode ingegaan, waardoor het aantal opdrachten sterk afnam. Bovendien was Brabant een wingewest geworden van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Economische afhankelijkheid was het gevolg. Voor de inrichting van de schuilkerken deed men een beroep op leveranciers uit de katholieke Zuidelijke Nederlanden.

Nadat de katholieken hun vrijheid herkregen hadden, werden zij geconfronteerd met het gebrek aan kunstenaars. Vandaar dat men zich wederom richtte op België. De vele Belgische beeldhouwers, schilders etc. werden zo tussen ca. 1800-1850 in Brabant de belangrijkste leveranciers van kerkelijke kunst. De stijl die zij hanteerden was de neobarok, die voortbouwde op de kunst van de zeventiende en achttiende eeuw: de tijd van de triomfantelijke contrareformatie in de katholieke landen.

Op den duur ontstonden in Brabant en vooral in Den Bosch, waar de restauratie van de Sint Jan in volle gang was, eigen ateliers, waardoor de afhankelijkheid van België minder werd. Hun opkomst valt samen met het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie en een herwaardering van de gotische kunst van de Middeleeuwen. De neogotiek werd dan ook hun specifieke stijl, die de neobarok steeds meer verving. Naast Brabantse ateliers werden ook de Limburgse belangrijker.

Het geschetste overzicht kan op 't Heike in grote lijnen teruggevonden worden. Voordat we de verschillende voorbeelden aan de orde laten komen, dient in eerste instantie aandacht geschonken te worden aan de stukken uit de schuilkerkenperiode en de tijd daarvoor. Met betrekking tot het laatste dient vermeld te worden dat slechts een vermoeden bestaat dat ze ook daadwerkelijk op 't Heike aanwezig waren.

Uit de tijd voor 1632 bezit de kerk twee vijftiende-eeuwse kandelaars (in bruikleen bij het Museum voor Religieuze Kunst te Uden). Dit zijn twee bronzen, gotische, z.g.

afb. 24 Monstrans, Jacobus Smits 1715.

knoopkandelaars. Daarnaast is er een schilderstuk uit de zeventiende eeuw, met een voorstelling van 'Johannes in disco': het afgehouden hoofd van Johannes de Doper op een schaal (het schilderij is eveneens in bruikleen bij het Udense museum).

Uit de schuilkerkenperiode is mogelijk het beeld van Sint Norbertus (noordelijke torenwand). Stilistisch beantwoordt het aan de Vlaamsbarokke stijl, waardoor het niet onmogelijk is dat het beeld in opdracht van het kerkbestuur of via bemiddeling van een schenker door een beeldhouwer uit de Zuidelijke Nederlanden vervaardigd is voor de schuurkerk.

Uit de grenskerk te Steenvoort stamt een z.g. tazza, die dateert van 1665. Ze werd geschonken door de bierbrouwer Petrus Wouter Colen. Gelijktijdig of omstreeks hetzelfde jaar gaf deze parochiaan een nieuwe kelk. Allebei de stukken zijn van zilver. Wat de precieze functie geweest is van de tazza is niet bekend. Beide werken dragen het wapen van de schenker. Ze zijn zonder overdadige decoratie uitgevoerd. Hierdoor beantwoorden ze eerder aan de strakke barokclassicistische stijl van de Noordelijke Nederlanden dan aan de weelderige barok in de Zuidelijke Nederlanden. Het kelktype is niet ongebruikelijk voor de zeventiende en achttiende eeuw en kan zowel bij katholieken als protestanten (Lutheranen) aangetroffen worden.

Veel overdadiger zijn de zilveren monstrans en ciborie uit de 18e eeuw. De monstrans-stralentype - is een geschenk van Joanna, dochter van Bartholomeus van Oerle, uit 1715. Hij is vervaardigd door de Bossche edelsmid Jacobus Smits. De voet toont de vier evangelistensymbolen en het Lam Gods. De stam bestaat uit de personificaties van Geloof (Sint Barbara), Hoop en Liefde. Vervolgens komt het centrale gedeelte: de hostiekast, die aan de bovenzijde omgeven wordt door God de Vader en de H. Geest (te zamen met de uitgestelde hostie vormen zij de H. Drieëenheid) en aan de onderzijde door de eucharistische pelikaan met jongen. Links en rechts zijn druivenranken en korenaren waartussen twee engelen met een wierooksvat. Boven dit geheel dragen twee cherubijnen een kroon met plat kruis. Deze vorm is door Smits bij nog een aantal andere monstrans toegepast. De voet en stam heeft hij minstens eenmaal ook gebruikt voor een kelk. In de 19e eeuw zijn meermaalen juwelen geschonken om de monstrans mee te versieren. De ciborie, van de hand van de Bosschenaar Theodor van Berckel, uit 1700, zou op de voet naast de afgebeelde Augustinus en Gregorius ook de overige kerkva-

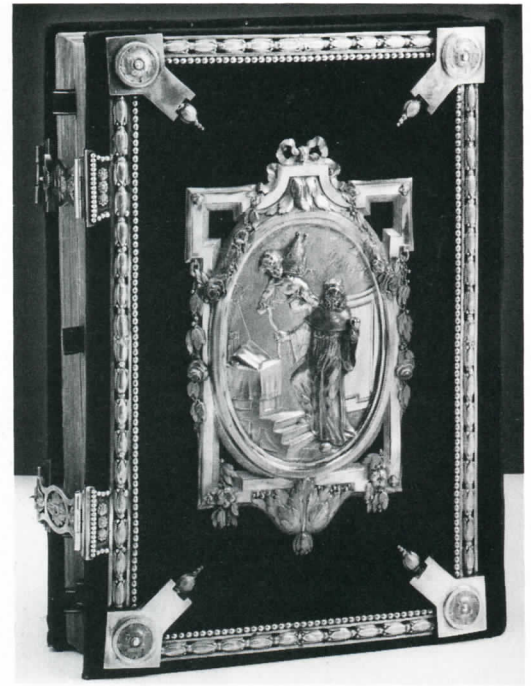
afb. 25 Ciborie, Theodor van Berckel 1700.

afb. 26 De achterzijde van het missaal met een voorstelling van de H. Augustinus. Maker onbekend, 1777. Het drukwerk is door Plantijn, Antwerpen 1773.

ders Ambrosius en Hiëronymus moeten tonen. In de plaats hiervan zijn echter Dionysius en Norbertus voorgesteld. Deze wijziging hangt vanzelfsprekend samen met de kerkpatroon en norbertijnenbediening van de parochie. De handhaving van Augustinus hangt samen met de augustijnse regel van de Norbertijnen. Waarom voor de kerkvader Gregorius gekozen is, is niet duidelijk. De ciborie heeft verder specifieke barokmotieven zoals acanthusbladeren en schelpendecoratie.

Uit 1777 is het in Antwerpen vervaardigde zilveren missaalbeslag. De voor- en achterzijde van het missaal zijn voorzien van omkaderde medaillons waarop een afbeelding van respectievelijk de H. Norbertus en de H. Augustinus. De laatste is tamelijk ongebruikelijk weergegeven, namelijk in monnikspij in plaats van als bisschop. Een putto reikt hem pallium en mijter. Op de achtergrond is de bisschopsstaf zichtbaar. Het beslag toont de stijl van het laatachttiende-eeuwse classicisme door de toepassing van strikmotieven, laurierbundels en festoenen binnen een strakke omlijsting.

afb. 27 Orgel, Pieter van Peteghem 1776 (centrale gedeelte).

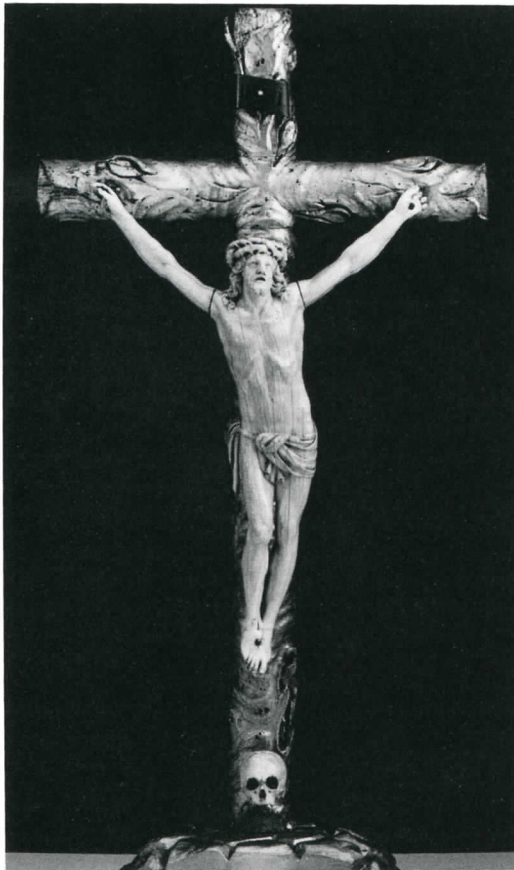

Naast genoemde voorbeelden is nog een aantal vroege zilverwerken aanwezig zoals een zeventiende-eeuws wierooksvat en een godslamp uit 1775 (Franciscus Herle).

Het centrale gedeelte van het orgel stamt eveneens uit de schuurkerk. Het is uitgevoerd in barokke stijl en oorspronkelijk afkomstig uit het klooster Roosendaal bij Mechelen. Dit klooster had het in 1776 laten maken door de Gentenaar Pieter van Peteghem, op dat moment de grootste Vlaamse orgelbouwer. In 1803 was het door het Heikes kerkbestuur aangekocht om geplaatst te worden in de schuurkerk, waarna het in 1829 overgebracht werd naar het nieuwe kerkgebouw. In 1918 werd het grondig gemoderniseerd door de orgelfabriek van de Gebr. Franssen uit Roermond. Deze maakte het orgel elektrisch en nam het oorspronkelijke positief op in een groter geheel dat een aanzienlijk deel van de oostwand van de toren beslaat. De zeggingskracht van het 18-eeuwse orgel wordt hierdoor in sterke mate aangetast. In 1956 voerden de Gebr. Vermeulen uit Weert opnieuw een belangrijke verandering uit, waardoor het instrument elektropneumatisch werd. Tegenwoordig heeft het orgel nog 24 pijpen van Van Peteghem. De oorspronkelijke kast wordt bekroond door een beeld van koning David en twee flankerende putti. De decoratie bestaat verder uit loofwerk en muziekinstrumenten. Op de kroonlijst van het nieuwe gedeelte is een aantal putti geplaatst die afkomstig zijn van de preekstoel.

Van oudere datum dan de kerk is ook het hoogaltaar. De voorgeschiedenis verliep als volgt. Bij de inrichting van nieuwgebouwde

afb. 28 Altaarcrucifix,
maker en jaartal onbekend.

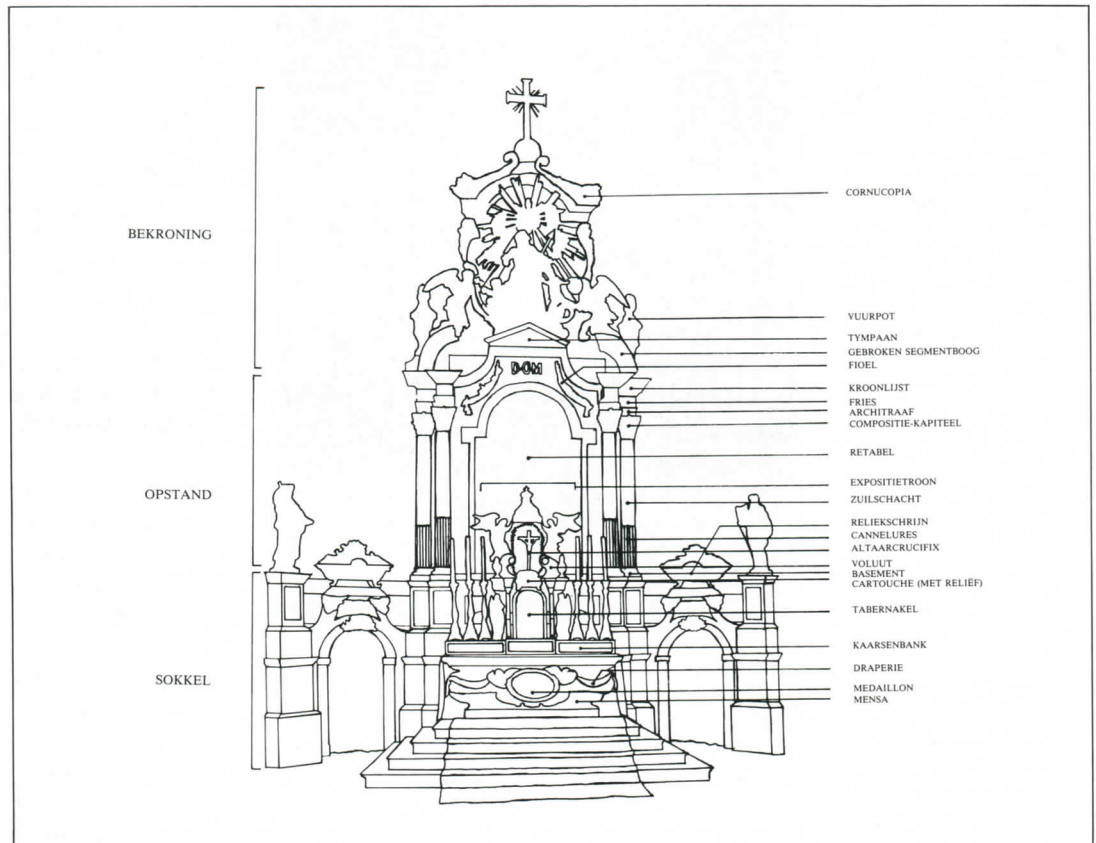

kerken konden niet alleen nieuwvervaardigde meubelen gebruikt worden, maar ook reeds bestaande, die om uiteenlopende redenen in België te koop aangeboden werden. In veel gevallen ging het om kerkelijke goederen die in de Franse tijd of reeds door de Jozefinische maatregelen in de Oostenrijkse tijd geconfisceerd waren. Op deze wijze kwam 't Heike aan zijn orgel en in 1821 volgde het hoogaltaar. Pastoor Duchamps kocht het van de Sint Jacobskerk te Antwerpen; de aankoopacte vermeldt de prijs van f 500. Het meubel, dat in 1699-1700 vervaardigd is door de Vlaamse beeldhouwer Willem Kerrix, was oorspronkelijk afkomstig uit de verdwenen Sint Walburgis- of Burchtkerk, eveneens in Antwerpen. Op 13 september 1823 kwam het in Tilburg aan de Groenedijk (gebied Moerenburg) aan, waarna het overgebracht werd naar het centrum om in 1828 door de Bossche steenhouwer P. Neefs opgesteld te worden. Het altaar, oorspronkelijk toegewijd aan O.L. Vrouw van Goed Succes, werd geschikt gemaakt voor zijn nieuwe functie van hoogaltaar door de vervanging van het bekronende Mariaborstbeeld door een plat kruis en de toevoeging van een tabernakel. Het is een zg. portiekaltaar door de opstand die bestaat uit een schilderij met aan weerskanten zuilen. Het middengedeelte wordt afgesloten door een tympanon waaronder de letters D.O.M. (Deo Optimo Maximo: aan de Allerhoogste God).

Hierboven verrijst een barokke sculptuur van God de Vader in heerlijkheid met links en rechts engelen en erboven de H. Geestduif. De wijze waarop de Vader is voorgesteld toont een sterke verwantschap met eenzelfde voorstelling in de Sint Salvatorkerk te Brugge. Het door Artus Quellinus de Jongere vervaardigde beeld aldaar toont de Albeheerser eveneens met de linkerhand op de wereldbol waarbij een putto geplaatst is. Houding en fysionomie zijn overeenkomend. De voorstellingswijze kan via Bernini en Michelangelo als een voortzetting gezien worden van het Grieks-Romeinse Hellenisme.

De manier waarop wij het altaar nu kennen, verschilt aanzienlijk van de verschijningsvorm in de vroege 19e eeuw. Omstreeks de eeuwwisseling namelijk werd de mensa vervangen door de huidige altaartafel in de vorm van een tombe met het centrale reliëf van de Emmausgangers (links en rechts daarvan bevinden zich twee engelenkopjes die in sterke mate aan portretjes doen denken). Het draaitabernakel werd vervangen door een nieuwe tabernakelkast met daarnaast twee engelen en gecanneleerde zuilen met renaissancegrotesken. Daarboven kwam een nieuwe expositietroon, eveneens voorzien van engelen. Zij dragen een kroon waaronder het altaarcrucifix staat. Het barokke corpus hiervan, dat afkomstig is uit het privébezit van pastoor Duchamps, staat in de traditie van de Vlaamse beeldsnijdersfamilie Duquesnoy uit de zeventiende eeuw. Het altaarschilderij werd in 1901 vervangen door het huidige schilderij van de Antwerpenaar Jean Anthony. Hij schilderde de Onthoofding van Dionysius in de historiserende trant van de 19e eeuw door de combinatie van een barokke compositie met in middeleeuwse kledij gestoken figuren. De meest opvallende vernieuwing was de toevoeging van de twee poortjes aan weerskanten van het altaar. Deze zetten de lijn van het meubel voort langs de achterwand van het priesterkoor. De mogelijke maker is Jean A. Oor uit Roermond (dit geldt ook voor de mensa, tabernakeldecoratie en expositietroon).

De poortjes worden bekroond door reliekschrijnen en dragen links het beeld van Sint Petrus en rechts van Sint Paulus. De beelden werden in 1840 in neobarokke stijl vervaardigd door de Antwerpse Gebr. Jan Baptist en Pieter Jozef de Cuyper. Ze staan op de plaats waar tot ca. 1965 engelen stonden die kandelaars droegen. Oorspronkelijk waren ze, evenals de andere (houten) beelden in de kerk, gepolychromeerd (wit met goud). In de vijftiger jaren zijn alle beelden afgeloogd. De schrijnen bevatten relieken van de H. Dami-

afb. 30 Hoogaltaar, Willem Kerricx 1699-1700 (met latere toevoegingen).

anus (links) en de H. Laurentinus (rechts). Ze werden respectievelijk in 1883 en 1886 gemaakt door de Antwerpenaar Lambertus van Rijswijck en geschonken door de toenmalige pastoor Joannes van der Lee. Voor de vervaardiging van de poortjes stonden ze in nissen in de achterliggende muur. De aanwezigheid van de Damianusreliëken moet in relatie gezien worden met de vestiging van de Trappisten bij Tilburg. Nadat de cisterciënser monniken in het Franse Ste. Marie-du-Mont vanwege de anti-klerikale politiek op zoek gingen naar een toevluchtsoord kwamen zij in Tilburg o.a. in contact met pastoor Van der Lee. De Tilburgse steun resulteerde in de stichting van het Trappistenklooster op de Koningshoeven (1881) en als dank voor zijn hulp kreeg Van der Lee via bemiddeling de Damianusreliëken uit Rome. Eind 1880 kon hij ze in ontvangst nemen. Dat een en ander niet zonder problemen gegaan is, blijkt uit de bewaard gebleven correspondentie waarin gesproken wordt van vertraging en mogelijke reliëkenzwendel. Van der Lee was in ieder geval bijzonder verheugd met zijn aanwinst en zal mede hierdoor in deze periode opdracht gegeven hebben voor de polychromering van de kerk met allerlei decoratieve motieven. In de loop der jaren werden hieraan verschillende veranderingen aangebracht zoals het marmoriseren van de zuilen. De verantwoordelijke kunst-

afb. 31 H. Thomas van Aquino, F.J.L. Carlier 1829.

naar was de in 1865 te Gent geboren en aldaar werkende, maar uit een Tilburgse familie stammende, schilder L. Bressers. In 1954 is de polychromie verwijderd.

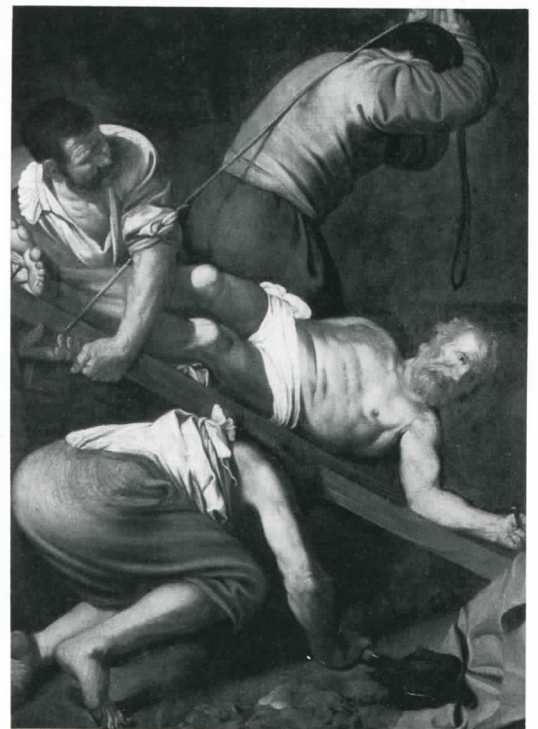
Kort na de plaatsing van het altaar moeten ook andere noodzakelijke inventarisstukken zijn aangeschaft, zoals de communiebank, de preekstoel en biechtstoelen. Ook hiervoor moet men zich gericht hebben op België. Wat de eerstgenoemde meubelen betreft, beide in neobarokke stijl, komen de Antwerpse beeldhouwer Jan Baptist van Hool en de schrijnwerker P. Dieltjes uit Grobbendonck in aanmerking. In de parochiële administratie komen zij tussen 1823 en 1834 geregeld voor. Het blijkt dat zijzelf of in ieder geval hun knechten voor korte of langere tijd bij parochianen ondergebracht waren waarvoor door het kerkbestuur kostgeld betaald werd.

De communiebank, waarvan de putti zes Werken van Barmhartigheid verbeelden (het zevende Werk is voorgesteld op de verwijderde middendeurtjes), en de preekstoel, waarop o.a. de vier evangelisten en de Verlosser afgebeeld zijn, kunnen daarom zowel in België als in Tilburg vervaardigd zijn. Het beeld van de H. Thomas van Aquino tussen de trappen van de preekstoel is in 1829 door de waarschijnlijk eveneens uit België afkomstige beeldhouwer F.J.L. Carlier gesneden (oorspronkelijk stond het onder de kuip).

Waarschijnlijk zijn in eerste instantie de biechtstoelen uit de schuurkerk gebruikt en zijn ze later vervangen door de huidige, die voortbouwen op de stijl van de Vlaamse Laatbarok. Deze stijl, die reeds gekenmerkt wordt door strakke classicistische lijnen, blijkt vooral uit de accentuerende halfpi-

lasters, de gebroken segmentboog als bekroning van het middengedeelte, de vuurpotten en de festoenen. In de parochiële administratie wordt vermeld dat in 1832 een zekere J. Walraven uitbetaald werd voor één biechtstoel en in 1837 de in Boxmeer werkzame schrijnwerker J. Beuijssen voor drie biechtstoelen (deze zijn nagenoeg identiek met de later door hem vervaardigde biechtstoelen in de Sint Lambertuskerk te Udenhout). Wie de overige twee exemplaren gemaakt heeft (één daarvan bevindt zich tegenwoordig in de Sint Pieterskerk te Oirschot), is niet bekend, waarschijnlijk zijn ze eveneens van Walraven of Beuijssen. Het mag aangenomen worden dat de beelden die de zes biechtstoelen bekronen door een ander vervaardigd zijn, omdat dit door de schrijnwerkers gewoonlijk aan een beeldhouwer overgelaten werd. Op grond van de parochiële administratie is de beeldhouwer Jan Frans van Hool (zoon van de reeds genoemde J.B. van Hool) de mogelijke maker. Van twee beelden (de H. Augustinus en Johannes de Doper; nu op de communiebank) is dankzij signering en datering bekend dat ze in 1851 vervaardigd zijn door de Bosschenaar Frans J.P. Donkers.

In de loop van de 19e eeuw werd het kerkgebouw door schenking of aankoop met steeds meer inventarisstukken verfraaid. Reeds in 1829 werden twee schilderijen geschonken door de Tilburgse zijdefabrikant Thomas J. van Dooren. De doeken, waarop de Kruisiging van Sint Petrus naar Caravaggio (priesterkoor) en de Tenhemelopneming van Maria naar Rubens (zuidelijke torenwand), werden geplaatst in de toenmalige zijaltaren.

afb. 32 Kruisiging van Sint Petrus naar Caravaggio, maker en jaartal onbekend.

afb. 33 H. Jozef (detail H. Hartaltaar), vermoedelijk door J.B. (J.J.) Peeters 1839.

Ze waren afkomstig uit een bisschoppelijk paleis in Parijs dat met de inventaris door Van Dooren in de tijd van de Franse Revolutie opgekocht was.

Van de beelden werden naast de hierboven genoemde exemplaren van Petrus en Paulus in 1840 ook die van Sint Franciscus van Sales en Sint Anna (beide in het priesterkoor) aangeschaft. Ook hiervoor waren de Antwerpse Gebr. De Cuyper verantwoordelijk. In hetzelfde jaar werd H. Peters (waarschijnlijk Hendrik Peeters-Divoort uit Turnhout) uitbetaald voor het beeld van Vincentius à Paulo (zijwand rechterzijbeuk). Het beeld van O.L.Vrouw Onbevleete Ontvangenis (zijwand linkerzijbeuk) is mogelijk gelijktijdig gemaakt en ook van Peeters-Divoort of de Gebr. De Cuyper.

In 1858 werd een van de lichtkronen bij het priesterkoor geschonken door Arnoldus de Beer en zijn broers. Het tweede exemplaar werd in 1880 aangeboden door de kinderen van de dan inmiddels overleden De Beer. Beide kronen - oorspronkelijk in het middenschip - zijn van de hand van de reeds genoemde Lambertus van Rijswijck uit Antwerpen.

Bij verschillende van de reeds genoemde inventarisstukken blijkt de sterke betrokkenheid van parochianen met hun kerk. Het was gebruikelijk dat vooral vermogende personen het merendeel van de kerkelijke inventarisstukken schonken. Veelal gebeurde dit bij gelegenheid van speciale gebeurtenissen zoals een zilveren bruiloft of priesterwijding. Naast de gefortuneerden leverden echter ook de minder rijken een aandeel. De gehele parochie van 't Heike bracht reeds een aanzienlijk bedrag bijeen bij de bekostiging van het kerkgebouw zelf, maar ook bij jubileumgeschenken aan pastoors bleef zij niet in gebreke. Wat ook de persoonlijke beweegredenen van de schenkers geweest mogen zijn, in ieder geval werd een rol gespeeld door het sterke katholieke bewustzijn dat zich in de 19e eeuw manifesteerde. Op 't Heike was het aantal schenkingen zo groot dat er op een gegeven moment zelfs bisschoppelijke scepsis bestond toen er wederom sprake was van een geschonken inventarisstuk. De pastoor kon alleen maar reageren door te zeggen dat het bewuste object als geschenk aangeboden werd. Dat er door de geestelijken meer dan eens pressie uitgeoefend werd om een schenking te bevorderen, was niet ongebruikelijk. Aan de verfraaiing van het godshuis werd in ieder geval veel waarde gehecht.

Uit de namen van de vele vermogende schenkers komt 't Heike naar voren als een rijke

parochie: ze geven een opsomming van de Tilburgse notabelen zoals de families Bogaers, Brouwers, Wouters, Eras, Mutsaerts e.a. Een dochter van de familie Bogaers gaf in 1869 een bedrag van f 3000 voor de bouw van het H. Hartaltaar (rechterzijbeuk). Dit bij gelegenheid van haar intrede in de Orde van het H. Hart. De maker van dit neoclassicistische meubel noch van het neogotische H. Hartbeeld is bekend. Naar alle waarschijnlijkheid zijn de flankerende beelden van Sint Jozef (links) en Sint Antonius van Padua (rechts) van oudere datum. Hun neobarokke stijl wijst erop dat ze reeds eerder in de kerk aanwezig waren en aan het nieuwe altaar zijn toegevoegd. Afgaande op stilistische kenmerken zijn ze mogelijk vervaardigd door Jan Baptist (Johannes Jozefus) Peeters uit Antwerpen die in 1839 uitbetaald werd voor beelden en consoles. De twee reliekschrijnen van Lambertus van Rijswijck naast het altaar crucifix zijn in 1883 geschonken door Theodor Sträter bij de Eerste Communie van zijn dochter Agnes.

Ter gelegenheid van haar huwelijk schonk Eugenia Suys in 1873 het roodmarmere wij-

afb. 34 Doopvont,
August Bertau 1874.

watervat (middenpad) van de hand van de Tilburgse steenhouwer Leander Petit.

Het daaropvolgende jaar werd door de gehele parochie de doopvont als jubileumgeschenk aan pastoor Van der Lee aangeboden. Het opschrift (tevens een chronogram voor het jaartal) op de kuip van dit door de Antwerpenaar August Bertau gemaakte werk vermeldt dan ook (in het Latijn): *Aan de jubilerende priester en beminde herder, met hartelijke genegenheid, de dankbare gelovigen.*

Ook het Maria-altaar (linkerzijbeuk) is een geschenk vanuit de parochie. Tussen 1873 en 1876 werd een aanzienlijk bedrag bijeengebracht. Het is ontworpen door Lambertus Hezenmans en uitgevoerd door Ludovicus Veneman, beiden uit Den Bosch. Het koperwerk werd geleverd door Lambertus van Rijswijck, terwijl de Bosschenaar Johannes Adrianus Goossens verantwoordelijk was voor - later weer verwijderd - schilderwerk. Oorspronkelijk werd ook dit altaar geflankeerd door twee heiligenbeelden (links en rechts van de predella). Deze zijn in de jaren zestig verdwenen. De stijl van het meubel vertoont invloed van voorbeelden uit de Italiaanse Renaissance, met name door de toepassing van slanke halfpilasters, acanthusarabesken en een segmentboog. Het centrale reliëf van Maria met het Christuskind en de

Rozenkransheiligen Dominicus en Catharina van Siena, grijpt terug op het Sacra Conversazione-type uit de Italiaanse vijftiende eeuw. In de geest van het Quattrocento zijn ook de prerafaëlitisch aandoende engelen aan weerskanten van de gekroonde Madonna in het bovengedeelte.

De beelden tegen de zuilen werden in de periode 1877-1880 geschonken. Familienamen als Pollet, Martens, Wouters en Sträter komen hierbij naar voren. Dat in deze tijd de Brabantse en Limburgse ateliers hun hoogtepunt beleefden, blijkt uit de herkomst van de makers: Hendrik van der Geld uit Den Bosch (Cornelius, Ignatius van Loyola, Franciscus Xaverius) en Jean A. Oor te Roermond (Barbara en Johannes de Doper). Twee beelden (Dionysius en Johannes de Evangelist) zijn afkomstig van een Duits atelier (Monachii = Mönchen-Gladbach?). Het beeld van de H. Ludgerus werd vervaardigd door Theodor Stracké uit het Duitse Bocholt. Dit werk was een geschenk van dr. Joseph Giese, vicaris-generaal van Münster. Te zamen met zijn bisschop Johan Bernard Brinkmann verbleef deze prelaat in de jaren 1876-1877 op de pastorie van 't Heike, waar zij vanwege de anti-katholieke Kulturkampf in Duitsland een toevluchtsoord gevonden hadden. Overeenkomstig de vermelding in het Memoriale is het beeld geplaatst bij de plek waar Giese gewoon was de mis bij te wonen. De herinnering aan de aanwezigheid van beide geestelijken is verder levend gebleven door een door hen gebruikte neobarokke kelk met inscriptie evenals door een gedenkplaat (zijwand linkerzijbeuk). Van één beeld (Sint Dymphna of Sint Cecilia) zijn de maker noch de even-

afb. 35 Tronende Madonna tussen de H.H. Dominicus en Catharina van Siena (detail Maria-altaar).

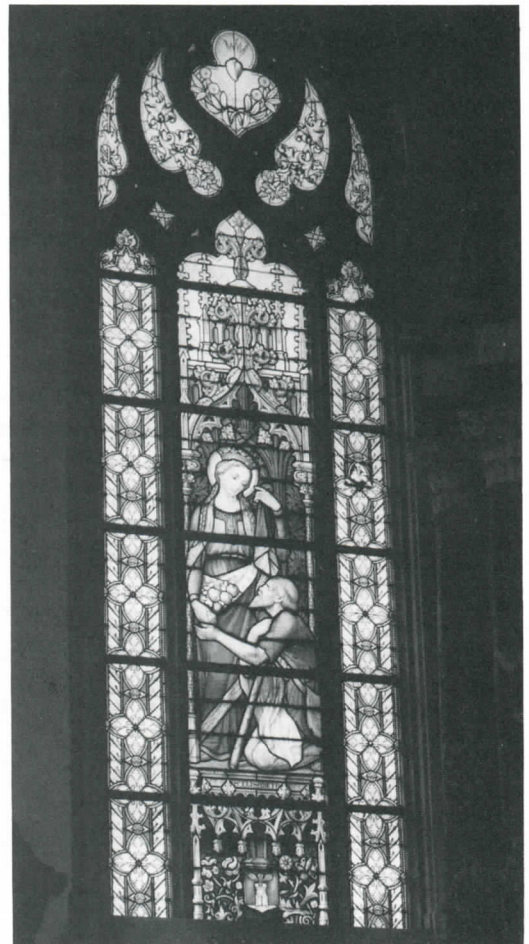
afb. 36 H. Elisabeth van Thüringen, J.B. Capronnier 1878.

tuele schenker bekend.

Nog twee beelden werden geschonken: de H. Familiegroep (zijwand linkerzijbeuk) en de groep van de H. Elisabeth van Thüringen (zijwand rechterzijbeuk). Ze zijn allebei afkomstig van het atelier van Oor te Roermond, resp. 1878 en 1880. De H. Familiegroep werd aangeboden door de Congregatie van de H. Familie (een vrome parochiële vereniging) bij gelegenheid van haar zilveren jubileum. De Elisabeth groep is een geschenk van Elisabeth Wouters. De heilige, met links een engel die haar de doornenkroon van het lijden aanbiedt en rechts haar zoontje met wie zij op de vlucht gaat voor haar zwager, is tamelijk ongebruikelijk weergegeven. Gewoonlijk wordt ze voorgesteld zoals op het raam links van het hoogaltaar: met bedelaar en de in rozen veranderde broden die verwijzen naar haar liefdadigheid.

Dit raam werd, te zamen met het raam van de H. Vincentius rechts van het altaar, in 1878 geschonken door Petrus Bogaers. Het was een blijk van dankbaarheid voor de diensten die de pastoor had bewezen bij de ziekte van Vincentius Bogaers, vader van Petrus. De afgebeelde heiligen verwijzen naar de Elisabeth- en Vincentiusverenigingen (twee katholieke organisaties ten behoeve van de armenondersteuning). Oorspronkelijk bevonden de ramen zich op de plaats waar nu het Michael- en H. Hartraam, eveneens in het priesterkoor, zichtbaar zijn. In 1899 zijn ze op de huidige plek terechtgekomen waarvoor de blinde wanden (met muurschilderingen van Petrus en Paulus) doorbroken werden. In de oorspronkelijke vensters werden eenvoudige glazen met grisailledecoratie geplaatst. Deze werden in 1928 vervangen door de voorstellingen van de aartsengel Michael en de Verschijning van het H. Hart aan Margaretha Maria Alacocque, beide een geschenk van notaris P. Maas. Vooral de ramen uit 1878, die ver-

afb. 37 Vierde kruiswegstatie: 'Jesus ontmoet zijne Heilige Moeder', Jean Anthony 1892.

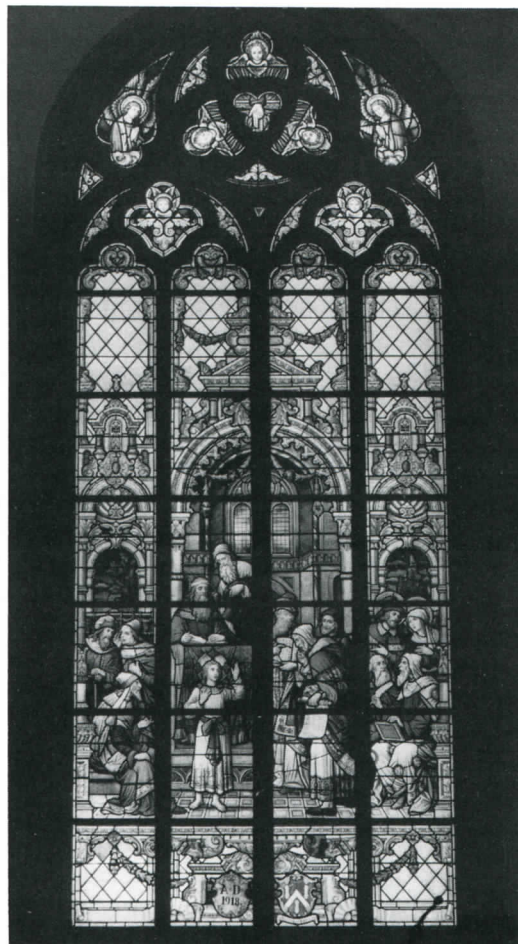
vaardigd werden door de Brusselse glasschilder Jean Baptist Capronnier (die ook het merendeel van de ramen van de Bossche Sint Jan uitvoerde), tonen de overheersende kerkelijke stijl van de tweede helft van de 19e eeuw: de neogotiek. De kenmerkende decoratieve elementen zijn: fioelen, kruisbloemen en hogels.

De neogotiek (of eerder een 'neo-Middeleeuwen') komt terug in de veertien kruiswegstaties langs de wanden van de linker- en rechterzijbeuk. De schilderijen werden vervaardigd tussen 1890 en 1898 door de Antwerpenaar Jean Anthony (die in 1901 het reeds genoemde schilderstuk op het hoogaltaar leveren zou). Ze waren een jubileumgeschenk van de parochianen aan pastoor Van der Lee. Deze zou de reeks door zijn overlijden in 1891 overigens niet voltooid zien. Evenals bij de kruiswegstaties die Anthony voor de Sint Janskathedraal schilderde, grijpt hij terug op de stijl van de Vlaamse Primitieven uit de vijftiende eeuw. De bijfiguren gaan gekleed in de dracht van het Bourgondische hof. De hoofdfiguren dragen bijbelse kleding. Door de middeleeuwse stadsgezichten op de achtergrond worden de scènes in een Vlaamse context geplaatst. De reeks is een voorbeeld van de Antwerpse historiserende school van baron Leys e.a.

In de loop van de eeuw was de kerk door al deze schenkingen steeds voller geraakt. Mede door de toevoeging van de twee 'zij'-kapellen aan de westzijde in 1894-1895 kreeg zij een steeds monumentaler aanzien. Rond de eeuwwisseling kende men echter nog steeds slechts eenvoudige glasvensters in plaats van de gebrandschilderde ramen zoals we die nu kennen. Te beginnen in 1902 werden de ramen geleidelijkaan vervangen door de huidige exemplaren.

Het begin werd gemaakt bij de twee zijkapellen. Het Roermondse atelier van F. Nicolas leverde de zes ramen waarvoor door een aantal parochianen geld gegeven was. De afgebeelde onderwerpen hangen samen met de functie van de kapellen: de doopkapel en Allerzielenkapel. De laatste is een ruimte ter nagedachtenis en intentie van overleden personen wier namen op de zijwanden vermeld staan. Het altaar dat ca. 1897 geplaatst werd, is afkomstig van het Turnhoutse atelier van J. Marijnen. Voor de Calvariegroep op de predella is de Tilburger Henricus van Tielraden verantwoordelijk. Bernard en Trees Pollet waren de schenkers.

De grote ramen in de zijbeuken werden tussen 1903 en 1923 vervaardigd. Ook hiervoor was het atelier van F. Nicolas verantwoorde-

afb. 38 *Wedervondst van Christus in de tempel*, Firma F. Nicolas & Zonen 1918.

lijk. Ze stellen veertien van de vijftien Rozenkransgeheimen voor. Het vijftiende Geheim, de Kroning van Maria, wordt weergegeven in het Maria-altaar waarop zich het beeld van de gekroonde Madonna bevindt (zie hierboven). Het Rozenkransreliëf (zie beschrijving op p. 90) is speciaal voor deze functie toegevoegd. Oorspronkelijk bevonden zich hier de Mariainitialen in een lauwerkrans. De Geheimenreeks begint bij het H. Hartaltaar en eindigt bij het Maria-altaar. In de decoraties wordt voortgebouwd op de zestiende-eeuwse Renaissance-stijl. Tempelmotieven, zuiltjes, acanthusbladeren en cartouches komen veelvuldig voor. De neogotiek die wel te zien is in het maaswerk (driepassen, visblazen) is in het glaswerk dus bewust achterwege gelaten. Aansluiting bij de classicistische stijl van het gebouw en de neobarokke inventaris zal hierbij van doorslaggevende betekenis geweest zijn. Wat de onderwerpen zelf betreft, is een belangrijke rol gespeeld door dr. Xavier Smits. Deze geestelijke, die te Leuven afgestudeerd was in de kunstgeschiedenis en o.a. verbonden geweest is aan het rijksarchief in Den Bosch, was bevriend met de toenmalige pastoor van 't Heike, dr. G. van Heck. Uit de correspondentie tussen Nicolas en Van Heck blijkt dat Smits belangrijke adviezen gegeven heeft omtrent de voorstellingswijze van de onderwerpen. Verder spreken uit die correspondentie ook de problemen tengevolge van de Eerste Wereldoorlog: vertraging van de aflevering door mobilisatie, verhoging van de prijs door stijging van de grondstofkosten en hogere lonen etc. Winst werd er vrijwel niet meer gemaakt. Op 9 augustus 1918 vermeldt Nicolas zelfs: 'Om bij ons werken ook nog geld toe te geven, dat mogen wij niet tegenover onze kinderen'. Na de oorlog komen problemen naar voren zoals stijging van de kosten door de nieuwe arbeidswet waardoor er in plaats van de 57-urige werkweek tegen hetzelfde weekloon een 45-urige kwam. Ook deze ramen werden door de parochie geschonken, hetgeen o.a. blijkt uit begeleidende teksten en wapenschilden. In veel gevallen is tevens de reden van de schenking vermeld.

Naast andere werken die eveneens geschonken werden, zoals de zilveren godslamp in het priesterkoor (in 1893 geschonken door de geestelijke J. Wouters) en de gedenkplaat voor Joannes Zwijsen in de rechterzijbeuk (1880 geschonken door de parochie) was het merendeel van de thans zichtbare inventaris van 't Heike nu bijeengebracht. In de loop van de 20e eeuw bleef de kerk dan ook nagenoeg haar uiterlijk behouden, afgezien van wijzigingen zoals de plaatsing van een nieuw, tweede priesterkoor rond 1968 als gevolg van

afb. 39 Rouwbord Sint Sebastiaansgilde, maker en jaartal onbekend (na 1754).

de liturgische vernieuwing. Een van de jongste aanwinsten werd verkregen in 1989: het rouwbord van het Sint Sebastiaansgilde in de Allerzielenkapel. Dit rouwbord, dat vanwege de rocaille-decoratie gedateerd moet worden in de 18e eeuw (de aangebrachte datering, 1617, verwijst naar een mogelijke heroprichtingsdatum van het gilde - hierover is echter niets met zekerheid bekend) geeft een voorstelling van de H. Sebastiaan met de wapens van Tilburg en van de familie Van Hogendorp van Hofwegen, de toenmalige heren van Tilburg en Goirle (sinds 1754). De plaatsing in de oudste kerk van de stad onderstreept door de relatie met het gilde de belangrijke betekenis van de Heikese kerk op Tilburgs cultureel gebied. Hij geeft te zamen met de overige inventarisstukken en het gebouw zelf een beeld van vele eeuwen religieuze betrokkenheid van de Tilburgers. Met recht kan de Heikese kerk daarom gezien worden als een monument voor Tilburg bij uitstek.

LIJST VAN GEBRUIKTE TERMEN

<i>absis:</i>	halfronde koorafsluiting	<i>kroonlijst:</i>	bovenrand
<i>arabesk:</i>	krulvormige decoratie bestaande uit bladmotieven	<i>kruisbloem:</i>	bekronend element, gewoonlijk bestaande uit eikebladeren
<i>calot-overwelling:</i>	hele of halve koepelvormige overwelling	<i>liseen:</i>	halfpilaster zonder kapiteel en basement
<i>canneleren:</i>	geleden van een zuil door verticale lijnen	<i>maaswerk:</i>	raamgeleding
<i>cartouche:</i>	schildvormige decoratie die voorzien kan zijn van een reliëf	<i>mensa:</i>	altaartafel
<i>chronogram:</i>	de grote letters binnen een Latijnse tekst geven, gelezen als Romeinse cijfers, een jaartal	<i>octagonaal:</i>	achthoekig
<i>contrefort:</i>	steunbeer	<i>pinakel:</i>	pyramidale bekroning voorzien van kruisbloemen en/of hogels
<i>draaitabernakel:</i>	tabernakel met draaiend middenstuk dat uit een aantal afzonderlijke delen bestaat (voor expositie van monstrans, crucifix, ciborie)	<i>polychromering:</i>	kleurige beschildering
<i>driepas:</i>	gotisch motief bestaande uit drie elkaar snijdende cirkels	<i>polygonaal:</i>	veelhoekig
<i>festoen:</i>	slinger van vruchten	<i>predella:</i>	altaargedeelte tussen mensa en opstand
<i>fioel:</i>	gesloten of opengewerkt torenvormig geheel met pinakelbekroning	<i>prerafaelitisch:</i>	kunstuiting in de tweede helft van de negentiende eeuw die vooral teruggreep op Vroegrenaissance-voorbeelden
<i>grotesken:</i>	renaissancedecoratie bestaande uit fantastische figuren en arabesken	<i>putto (mv. putti):</i>	naakt voorgesteld kind of engeltje
<i>hallenkerk:</i>	kerk met beuken van gelijke hoogte	<i>Quattrocento:</i>	Italiaanse vijftiende eeuw cq. Vroegrenaissance
<i>hogel:</i>	decoratie op pinakel of andere gotische elementen, gewoonlijk bestaande uit eikeblad	<i>rocaille:</i>	schelpmotief binnen de rococostijl
<i>Ionisch kapiteel:</i>	bovenstuk van zuil, met twee krulvormige zijden of vier krulvormige hoeken	<i>Sacra Conversazione:</i>	voorstelling van Maria met aan weerskanten heiligen
<i>knoopkandelaar:</i>	kandelaar met knoopvormige decoratie op de stam	<i>tazza:</i>	schaal op voet
		<i>tongewelf:</i>	half rond gewelf
		<i>trumeau:</i>	midden- of verdeelpijler van een ingangspartij
		<i>tympaan:</i>	bekronende geveldriehoek
		<i>voussure:</i>	voorzijde van boog die als omlijsting van een ingangspartij in veelvoud aanwezig is

Bronnen

Gemeentearchief Tilburg:

Parochiearchief Heike:

(N.B. de lijst is gebaseerd op de voorlopige inventaris van F. van Zutphen, waar aan de stukken nog geen definitieve nummering is toegekend, zodat de nummers hier slechts onder voorbehoud kunnen worden gegeven.)

1 Registrum Memoriale.
GB 1-10 Grootboek.

- (18) Ontwerp raam 'Boodschap van de engel Gabriël aan Maria'.
- (19) Ontwerp wandmeubilair onder het oxaal.
- (20ab) Ontwerp zitbanken.
- (23abc) Ontwerpen voorgevel.
- (23d) Plattegrond.
- (26ab) Detailontwerp voorgevel-kapellen.
- (27a) Lengtedoorsnede priesterkoor.
- (27b) Tekening ramen priesterkoor.
- (29) Ontwerp muurschildering Maria-altaar.
- (30) Ontwerp altaar Allerzielenkapel.

- (32abc) Ontwerp ciborie.
 (33) Plattegrond.
 179 Brieven relikwieën hoogaltaar.
 190 Parochieel dagboek.
 228 Inventarislijsten.
 289-290 Stukken restitutie kerkgebouw.
 292-297 Stukken herbouw kerk.
 302 Rekening en verantwoording restauratie en verbouwing toren en voorgevel.
 303 Correspondentie ontwerp en leverantie ramen.
 310a Stukken aankoop hoogaltaar.
 311 Ontwerpen verbouwing priesterkoor en wijziging bankenplan.
 312 Ontwerp altaartafel en wijzigingen priesterkoor.

Bisdomarchief Den Bosch:

Dozen parochie Heike.
 Dozen oud parochie-archief Heike.

Brabantica-collectie Katholieke Universiteit Brabant:

Provinciale Noordbrabantse en 's-Hertogenbosse Courant 12 November 1937 (overlijdensartikel dr. C.F.X. Smits).

Literatuur

Becx, J.A.J., *Twee abdijhoeven te Tilburg onder de kromstaf van Tongerlo*; in: *De Lindeboom*, jaarboek II (Tilburg, 1978), p.129 vv.
De beeldhouwkunst in de eeuw van Rubens in de Zuidelijke Nederlanden en het Prinsbisdom Luik; catalogus van de tentoonstelling in het Museum voor Oude Kunst te Brussel (Brussel, 1977).
 Boeren, P.C., *Het oudste Liber Anniversariorum der kerk van Tilburg*; in: *Bossche Bijdragen*, 22 (1954), p.116 vv.
 Boeren, P.C., *Uit de parochiegeschiedenis van Tilburg voor 1600*; in: H.J.A.M.Schurink en J.H.van Mosselveld red., *Van Heidorp tot Industriestad* (Tilburg, 1955), p.77 vv.
 Bruijn, Martin de, *Hoe is Tilburg aan zijn kerkpatroon gekomen?*; in: *Actum Tilliburgis, driemaandelijks tijdschrift van de Heemkundekring 'Tilborch'*, jrg.11, p.2-3.
 Delien, W.A.M., *Die kercke van Sinte Michiels tot Enschoot. Bijdrage tot de geschiedenis van het dorp Enschoot in het gebied der 'Tilburgen'*; in: *De Lindeboom*, jaarboek IX-X (Tilburg, 1987), p.11 vv.
 Dilis, E., *De Gebroeders De Cuyper Antwerpsche beeldhouwers (1807-1883)*; in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, jrg.16, 1924-1925, p.307 vv.
 Donders, J., *Kerkelijke kunst in Tilburg*; artikelenreeks in: *Roomsch Leven, weekblad in het dekenaat Tilburg* (aug.-dec. 1946).
 Dijck O.Praem, L.C. van, *Evermodus Duchamps, pastoor te Tilburg (1807-1832) en prior van de verdreven abdijgemeenschap van Tongerlo*; in: *De Lindeboom*, jaarboek IX-X (Tilburg, 1987), p.167 vv.
 Dijck O.Praem, L.C. van, *Evermodus P.H. Backx, de tweede stichter van de Abdij van Tongerlo; bijdrage tot een levensschets (1835-1845)*; in: *De Lindeboom*, jaarboek V (Tilburg, 1981), p.159 vv.
 Haan, A.H. de, *Kerkrestitutie in Tilburg. De Tilburgse hervormde gemeente en de gebeurtenissen die leidden tot de afstand van de grote parochiale kerk, 1795-1823*; in: *De Lindeboom*, jaarboek VII (Tilburg, 1983), p.25 vv.
 Hest, J.van, *De neobarokke preekstoel in de St.-Lambertuskerk te Udenhout. Kunst- en cultuurhistorische aspecten van een kerkmeubel* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Nijmegen, 1989).

Janssen, A. en Herck, C. van, *Guilielmus Kerricx, Antwerps beeldhouwer 1652-1719*; in: *Jaarboek Antwerpens Oudheidkundige kring*, 17 (1941), p. 43 vv.
 Jespers, F., *Brabants orgelbezit. Een inventarisatie van Brabantse orgels ('s-Hertogenbosch, 1975)*.
 Jespers, F., *De historie van de Tilburgse orgels*; in: *De Lindeboom*, jaarboek II-IV (Tilburg, 1979-1980), p.243 vv.
 Kirschbaum S.J., E., (ed.) e.a., *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, 8 dln. (Rome-Freiburg-Basel-Wenen 1968-1976); Dionysius: dl. 6, p. 62 vv.
 Koldewey, A.M.,(red.), *Zilver uit 's-Hertogenbosch. Van Bourgondisch tot Biedermeier*; catalogus van de tentoonstelling in het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch, 1985).
 Laarhoven, J.van, (red.), *'Naar gothieke kunstzin'. Kerkelijke kunst en cultuur in Noord-Brabant in de negentiende eeuw*; catalogus van de tentoonstelling in het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch, 1979).
 Laarhoven, J.van, *Het schetsenboek van Hendrik Verhees* (facsimile-uitgave bewerkt en ingeleid door Jan van Laarhoven, 's-Hertogenbosch, 1975).
 Langeweg, L., *Het geslacht Mutsaerts te Tilburg, 1450-1960* (z.j.en z.p.).
 Loon, A.J.A.van, *De Huizinge Moerenburg en haar bewoners, I (1358 - 1648)*; in: *De Lindeboom*, jaarboek II (Tilburg, 1978), p.81 vv.
 Plevoets, A., *De afkomst van de Giselberten, heren van Tilburg*; in: *Actum Tilliburgis, driemaandelijks tijdschrift van de Heemkundekring Tilborch*, jrg.11, p.5 vv.
 Roosenboom, H.Th.M., *'De papen knoeien, de papen donderen.....'. Mr.C.C.D.Ebell en dr.C.F.X.Smits in de Noordbrabantse archiefkwesitie, 1911-1914*; in: J.P.A.Coopmans en A.M.D.van der Veen red., *Van Blauwe Stoep tot Citadel. Varia historica nova Ludovico Pirenne dedicata* ('s-Hertogenbosch, 1988), p.311 vv.
 Sande, P.van de, *Kunst onderweg, 166 kunstwerken in Tilburg* (Tilburg, 1986).
 Schutjes, L.H.C., *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, 6 dln. (Sint-Michielsgestel, 1870-1881); Tilburg: dl. 5, p.704 vv.
 Steijns, G.J.W., *Tilburg als parochie van Tongerlo 1232-1832*; in *Tilburg, tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, jrg.2 (1984), nr.2, p.6 vv. (N.B. Dit nummer verscheen ook als los katern onder de titel: *Tussen Tongerlo en Berne, 750 jaar Norbertijnen in Tilburg.*)
 Steijns, G.J.W., *De zorg voor de archieven in Tilburg*; in: A.J.A.van Loon, R.M.Peeters en G.J.W.Steijns, *Het Gemeentearchief van Tilburg* (Tilburg, 1988), p.22 vv.
 Terstegge, Anselmus, *Honderd jaar monnikenleven in Koningshoeven* (Tilburg, 1984).
 Theuws, F.C., *Middeleeuwse parochiecentra in de Kempen 1000 - 1350*; in: *Het Kempenproject 3. De Middeleeuwen centraal*; Bijdragen tot de studie van het Brabants heem, deel 33 (Waalre 1989), p.97 vv.
 Timmers, J.J.M., *Christelijke symboliek en iconografie* (tweede herziene druk; Haarlem, 1978).
 Vermeersch, V., *De God de Vader van Quellinus*; in: V.Vermeersch red., *Brugges kunstbezit* (Brugge, 1973), p.107 vv.
 Vrins, G., *Inventaris van het kerkelijk kunstbezit van de parochie van de H. Dionysius ('t Heike) te Tilburg*, ('s-Hertogenbosch, 1979, ongepubliceerd).
Wegwijzer voor de St.Dionysiusparochie 't Heike Tilburg (Tilburg, 1962).
 Weijters, C.J., *De parochie Tilburg en de Abdij van Tongerlo*; in: *De Lindeboom*, jaarboek II (Tilburg, 1978), p.11 vv.
 Weijters, C.J., *Scholen en schoolmeesters in Tilburg, 1532-1858* (Tilburg, 1981).
 Zutphen, F.van, *Inventaris van de archieven van de parochies van 't Goirke en 't Heike te Tilburg* (ongepubliceerd, verschijnt binnenkort).